

ARKEOLOGI OG KULTURHISTORIE Nr. 2-2024. 110 kr

Nytt fra fortiden

SPOR

Erilen ved
Romsdals-
fjorden

Små skrin
rommer store
historier

På dypet av
Røssvatnet

 NTNU
Vitenskapsmuseet

 MUSEUMS-
FORLAGET

SPOR

nr. 2-2024, 39. årgang, hefte nr. 78
ISSN 0801-5376

Utgitt av Museumsforlaget og NTNU Vitenskapsmuseet,
Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Redaktør Ellen Grav

Fagredaksjon Ellen Grav, Ingvild Sjøbakk (permisjon), Harald Bugge
Midthjell og Sissel Ramstad Skoglund

Forlagsredaktør Laila Andreassen

Layout Type-it AS, Trondheim

Trykk 07 Media

Kontakt forlaget for bestilling eller spørsmål om abonnement

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim
telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no

SPOR er beskyttet av lov om opphavsrett til
åndsverk, og avtaler om kopiering inngått med Kopinor.
Ta kontakt med forlaget om du ønsker å gjengi deler av
SPOR, i medieavhengig form.

© MUSEUMSFORLAGET Trondheim 2024

Ved å publisere i dette SPOR overdrar forfatteren retten
til å framstille, mangfoldiggjøre og utgi sitt verk i SPORs
papirutgave og digitale utgave, til Museumsforlaget.
Forlaget kan videre distribuere verket gjennom databaser
som forlaget samarbeider med. Denne publiseringsretten
er eksklusiv i seks måneder fra utgivelsestidspunktet. Etter
disse seks månedene har gått, kan forfatteren legge ut
verket på sitt eget nettsted eller på nettsted som forfatterens
arbeidsgiver har etablert.

Redaksjonen overtar ikke ansvar for manuskript eller bilder som ikke
er bestilt.

Redaksjonens adresse

SPOR
NTNU Vitenskapsmuseet
Institutt for arkeologi og kulturhistorie
7491 Trondheim

Forsidebilde: Fredrik Skoglund (VM) kjører georadar ved Røssvatnet i
Nordland. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

INNHold

- 4 RUNER PROSA OG POESI
I KRIGERFØLGENES TID
- 9 ERILEN VED ROMSDALSFJORDEN
— RUNEINNSKRIFTEN SOM
FORSVANT I BØLGENE
- 14 VEVLodd AV UBRENT LEIRE
— EN HISTORIE OM BEVARINGSFORHOLD
OG GJENSTANDSKONSERVING
- 19 BOKTIPS
- 21 DA HANSAEN VILLE FORBY MYNT
- 26 SMÅ SKRIN ROMMER STORE HISTORIER
- 31 FRA SELEKJOLE TIL BELTESTAKK
— BRIKKEVEVDE BÅND I VIKINGTID
- 36 PÅ DYPET AV RØSSVATNET
— JAKTEN PÅ NORDLANDS ATLANTIS
- 48 EN LEATHERMAN FRA STEINALDEREN?

LEDER

Høsten er her, og med det et nytt nummer av SPOR. Høsten er en hektisk årstid for de fleste. For vår del er utgravingsvirksomheten i full driv nesten helt til snøen faller. Inne konserveres og magasineres funn fra tidligere undersøkelser, rapporter skrives, undervisning, forskning og utstillinger planlegges og gjennomføres. Det er mye som foregår på et stort museum.

Med bakgrunn i vår mangeartede virksomhet kommer det også artikler til SPOR. De bygger på spørsmål som dukker opp når vi studerer, funderer, forsker og bevarer gjenstander. Artikkene i denne utgaven er skrevet med utgangspunkt i arkeologiske funn – av gjenstander og kulturminner, intakte eller ødelagte. Hver og en har de vært med i historiens forløp, skapt forundring og hatt mening. Gjenstander fra forhistorisk tid har vært i kontakt med mennesker som levde for tusener av år siden. De har blitt laget av hendene til folk som hadde et helt annet utgangspunkt, men som likevel har hatt en kunnskap og en innsikt vi i dag mangler. Gjenstandene har blitt vist frem og fortalt historier om, og kulturminnene er spor etter hendelser som har betydd noe for dem som har levd her før oss.

De skjuler historier som vi i dag kun kjenner bruddstykker av. De er meningsbærende historieformidlere som skaper et bindeledd mellom oss og forhistorien. Jobben til arkeologene er å forsøke å gjenfinne og gjenskape disse historiene, gjennom studier og forskning, for så å fortelle dem ut til dagens mennesker. Resultatene kommer i mange former – og SPOR er én av dem. Nyt historiene, nyt bladet, nyt høsten.

God lesning.

Ellen

RUNER

Prosa og poesi i krigerfølgenes tid

Det skrevne ordet formidler menneskers tanker og fortellinger på en måte som tingene ikke kan. Funn av runeinnskrifter fra eldre jernalder gir sjeldne lysstråler inn til felt av menneskenes verden som ellers ikke er opplyst: Hvilket språk snakket de? Hva het de? Hva tenkte de om tingene de skrev runer på? Og hvordan tenkte de om seg selv og sin plass i verden?

INGRID YSTGAARD

SKANDINAVENES EGET SKRIFTSPRÅK – INSPIRERT AV MIDDELHAVSKULTURENE

De første runeinnskriftene dukker opp i funn fra det andre århundret etter Kristus. De eldste funnene av gjenstander med runeinnskrifter er sterkest konsentrert i Sør-Skandinavia, det vil si Danmark, Sør-Sverige og Sør-Norge. Det er rimelig å tenke seg at skriftspråket ble utformet i dette området. Runealfabetet, som kalles *fupark* etter de seks første bokstavene, har mange trekk som viser påvirkning fra samtidige skriftkulturer i middelhavslandene. Det overordna systemet med at ett tegn (grafem) svarer til én lyd (fonem), er felles. Flere bokstaver i det latinske alfabetet og den germanske *fuparken* er direkte paralleller, både i utforming og lydverdi, slik som *ᚱ*, *ᚢ*, og *ᚦ*. Andre bokstaver viser inspirasjon fra det latinske alfabetet i form, men har andre lydverdier, slik som *ᚷ*, *ᚹ* og *ᚺ*, som har lydverdiene *w*, *e* og *g*. Men runealfabetet har også helt egne tegn, som skandinaviske skribenter valgte å ta i bruk selv om det fantes tegn for de samme lydene i det

latinske alfabetet, slik som *ᛞ*, som svarer til lyden *p*, og *ᛞ*, som svarer til lyden *m*.

Det finnes også trekk som kan tyde på inspirasjon fra det greske alfabetet. Runer kan skrives både fra venstre mot høyre og fra høyre mot venstre i det som kalles *bustofedron* eller plogvending, det vil si at én rad kan skrives den ene veien, mens neste rad skrives motsatt vei. Dette er kjent fra greske innskrifter.

Runene er dermed utviklet med inspirasjon fra både latinsk og gresk skriftspråk. Samtidig er det helt klart at runealfabetet ikke er noen kopi. Det er utviklet for å dekke behov i germanske språk. Dette passer godt med inntrykket av at runene er utviklet i samfunn som var i kontakt med det romerske imperiet, men som ikke var underlagt det (Barnes

2012:9–14). Arkeologer kjenner godt igjen fenomenet med at skandinaviske samfunn tar opp enkelte kulturelle trekk fra andre samfunn, men bare de trekkene de selv har bruk for, og som passer inn i deres egen samfunnsstruktur.

HVEM UTVIKLET RUNENE?

For å komme nærmere et svar på dette spørsmålet kan vi se nærmere på hvilke gjenstander de eldste runeinnskriftene er skrevet på, og i hvilke sammenhenger de er funnet. Et tidlig eksempel fra Norge finnes på Stabu i Toten, der ei våpengrav fra eldre romertid var utstyrt med et sverd som har en framstilling av den romerske seiersgudinnen Victoria innsmidd på klingens, og med de romerske bokstavene S og F plassert under gudinnebildet. Sverdet er produsert i ei romersk våpensmie, og bokstavene kan være initialene til våpensmias mester eller eier. I samme grav fantes en spydspiss med en runeinnskrift langs bladet. Innskriften kan transkriberes til *raunijaR*. Det kan oversettes med «den som røyner», altså den som enten utsettes for, eller den som utsetter noen for en utfordring eller en erfaring. Dette kan ha vært navnet på spydet, eller det kan ha vært navnet på personen som brukte det. Slik møtes det latinske alfabetet og runealfabetet i våpenutstyret i grava på Stabu (Spurkland 2020:24).

Det finnes runeinnskrifter på flere våpen, og mange av disse stammer fra våpenofferfunn i danske myrer. Noen navn går igjen på flere av innskriftene, slik som *wagnijo*, som kan oversettes med det moderne danske mannsnavnet Vagn. Når samme navn går igjen på flere våpen, kan det tolkes som germanske etterligninger av stempler fra romerske våpensmier (Imer 2010:61). Var Vagn en våpenprodusent – romertidas Kongsberg-gruppe? Runeinnskriften med den så langt eldste dateringen er også fra et våpenofferfunn i Vimose på Fyn. Den er datert til omkring 150 e.Kr., og finnes ikke på et våpen, men på en kam. Den lyder *harja*, trolig et mannsnavn som betyr *den som herjer* – altså en kriger.

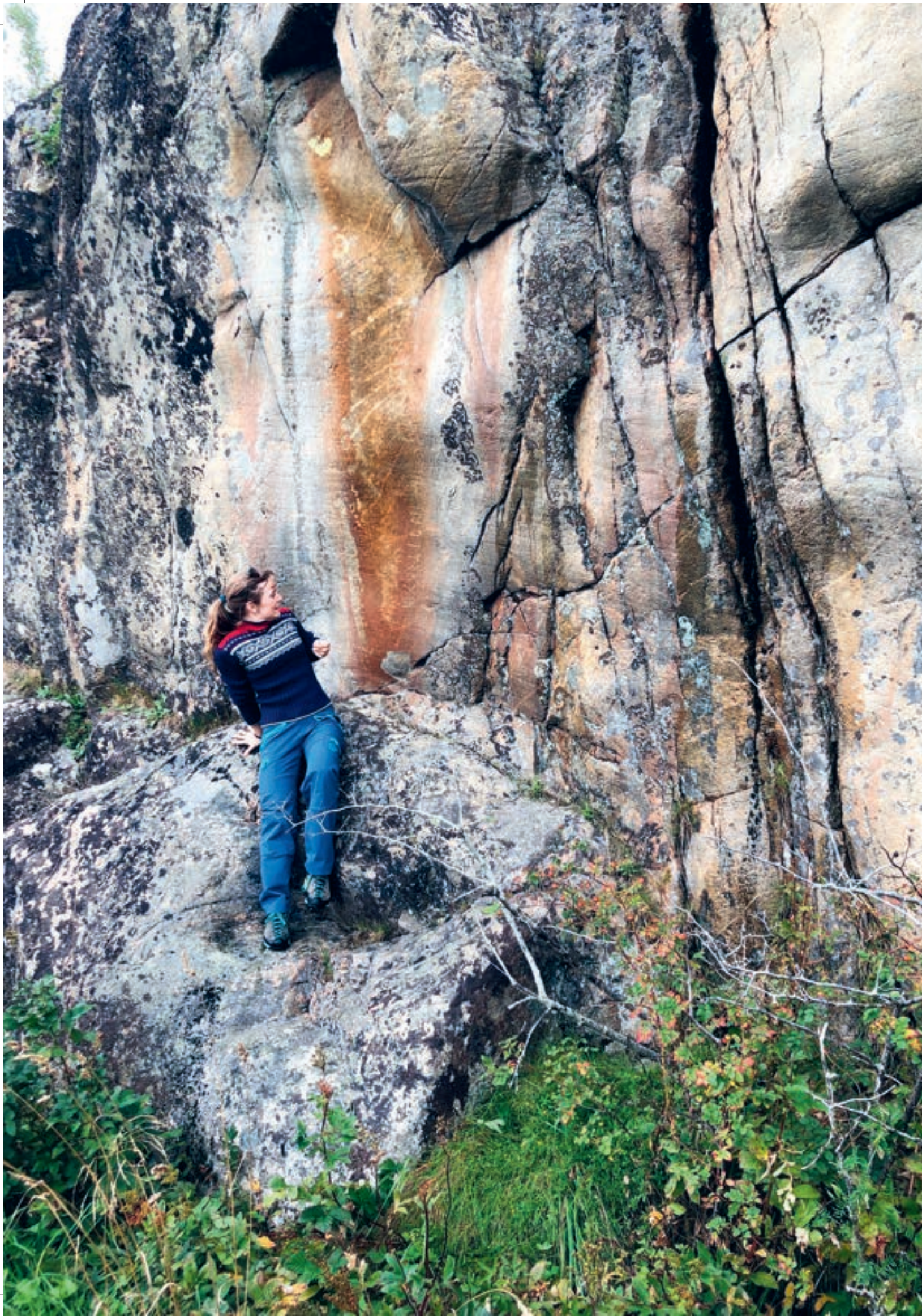
Sammenhengene de eldste runene opptrer i, viser at det var krigere som først ble kjent med romersk skriftkultur, og at det var krigere, og elitemiljøene som rekrutterte dem og som bygget sin politiske makt på krigere, som utviklet et eget, germansk skriftspråk med inspirasjon fra middelhavssivilisasjonenes skrift. Dette tok de i bruk som en del av sin egen samfunnsstruktur (Herschend 2020:52).

RUNENES PROSA

Vi kjenner til omtrent 240 bevarte innskrifter i den eldre fuþark i dag. Rundt seksti av dem er funnet i Norge. Når vi vet at dette skriftsystemet var i bruk i ca. fire hundre år, sier det seg selv at de bevarte innskriftene må utgjøre en forsvinnende liten andel av alle innskriftene som en gang har eksistert. Et tankeeksperiment sier at om det til enhver tid fantes ti aktive runeristere i det nordgermanske området, og hver av dem risikerte ti innskrifter i året, ville det ha gitt 40 000 innskrifter – og det må sies å være et forsiktig anslag (Spurkland 2001:32). Dette sier mye om størrelsen på informasjonstapet når det

*Tunesteinen fra Sarpsborg i Østfold har Norges lengste runeinnskrift i den eldre fuþark. Den er også Norges eldste rettsdokument.
Foto: Alexis Pantos, Kulturhistorisk museum, UiO*

← På en bergvegg ved Oksvoll i Bjugn i Trøndelag finnes det en innskrift med venstrevendte runer fra 400–500-tallet e.Kr. Den kan leses: *ek haugustaldaR þewaR godagas*, og tydes slik: «Jeg, Hagustaldir, Godags tjener». På bildet er det Ingvild Grønbeck som forteller om innskriften. Foto: Ingrid Ystgaard

gjelder den eldste runetradisjonen, det urnordiske språket og de litterære tradisjonene disse runene var en del av. Likevel kan vi lese oss til noe, og slutte oss til mer når det gjelder runene og skrivekunsten i eldre jernalder.

Mange runeinnskrifter, og særlig de som finnes på gjenstander, er korte, og omfatter helt enkelt et personnavn, slik som *raunijaR*, *wagnijo* og *harja*. Navnet kan fortelle hvem som lagde, eide eller ga bort gjenstanden det er risset inn på. Andre innskrifter, og særlig de på steiner, forteller mer. Innskriften kan ofte vise at steinen er reist til minne om en person med et navn. Navnet på den som reiste steinen, er ofte nevnt, og navnet på den som ristet runene, kan også være oppgitt. Alle disse personnavnene kan si en hel del om navnetradisjoner i eldre jernalder. Noen av navnene er akkurat det – personlige, og trolig gitt tidlig i livet, mens andre navn gir inntrykk av å være en form for karrierenavn eller til og med titler (Herschend 2020:48).

Tunesteinen, som ble oppdaget i kirkegårdsmuren ved Tune kirke i Østfold i 1627, har den lengste bevarte innskriften i det urnordiske språket. Runene finnes på to sider. A-siden lyder, i Terje Spurklands tolkning: *ek WiwaR after Wōduridē witandahalaiban worahtō [rūnōR]*. Oversettelsen av dette er: «Jeg, Vi, til minne om Vodurid, brødherren, gjorde runer». Både den som rister runene, Vi, og den som runene blir ristet til minne om, Vodurid, blir navngitt. I tillegg blir det oppgitt en funksjon, eller nærmest en tittel, for Vodurid: *witandahalaiban*. Det er sammensatt av *witanda* – den som sørger for, og *halaiban*, som er det samme ordet som norsk «leiv», altså brød – den som sørger for brød, eller brødherren. *Halaiban* tilsvarer gammelengelsk *hlāford* – (loaf ward), som seinere ble til den aristokratiske tittelen «lord» (Spurkland 2001:49). Slik viser Tunesteinen hvordan eliten i samfunnet i eldre jernalder kunne ha ansvar for overskuddsproduksjon og ressursforvaltning. Innskriften på Tunesteines B-side sier enda mer om aristokratiets rolle og rettigheter. Den lyder, fortsatt i Terje Spurklands tolkning: *falh Wōduridē staina þrijōR dohtriR dālidun arbija āsijōstēR arbijanō*, oversatt «Jeg overdro Vodurid steinen. Tre døtre forberedte gravølet, de kjærligste/mest gudsbårne av arvingene». Dermed er Tunesteinen et rettsdokument som stadfester det kravet på arv som Vodurids døtre hevder gjennom gravølet (Spurkland 2001:50–52). Tunesteinen viser dermed at kvinner i folkevandringstidas aristokrati kunne arve rettigheter, og at de hadde en viktig stilling.

Tunesteinen viser at Vodurid hadde både et personnavn og en tittel. Flere har diskutert om personnavnet kan si mer om denne mannen. Terje Spurkland mener at det er satt sammen av førsteleddet *Wōdu*, som betyr «rasende, avsendig, heftig,

voldsom», som tilsvarer adjektivet *óðr*, og som har en forbindelse til gudenavnet Odin. Sisteledet *-rīdaR* er avledet av verbet **rīdan*, å ri. *WōdurīdaR* blir da *den voldsomme rytteren* (Spurkland 2001:48). Frands Herschend har foreslått at navnet i stedet kan tolkes som *tankerytteren* (Herschend 2020:40). I begge tolkningene kan dette forstås som et personnavn som ble oppnådd i voksenalder, og som uttrykker bærerens personlighet.

Flere av personnavnene vi finner i runeinnskrifter, er slike karrierenavn. Ett eksempel er navn som inneholder leddet *-warijaR*, slik som *landawarijaR*, som er kjent fra en innskrift i Tørvik i Sogn, og kan tolkes som *den som verger eller beskytter landet* (Herschend 2020:37–38). Navnet *stainawarijaR*, som er omtalt på en runestein i Rö i Bohuslän, kan tolkes som *den som beskytter steinen*. I dette tilfellet betyr «stein» trolig forsvarsverk. Altså viser tittelen til *den som beskytter borgen* (Johansen 1997:138–139). I tida mellom 550 og 800 etter Kristus gikk språket gjennom store endringer med synkope (bortfall av stavelser) og omlyd (endring av vokaler), og det urnordiske mannsnavnet *stainawarijaR* ble til det norrøne Steinar.

En annen gruppe karrierenavn har leddet *-gastiR*, som kan oversettes med «gjest». Ett eksempel er *hlevagastiR*, gullsmiden som lagde de berømte Gallehushornene i Danmark (Spurkland 2001:34). Kanskje var han en håndverkerspesialist som reiste fra sentralsted til sentralsted og tilbød sine tjenester til krigerfølgenes ledere? Den som reiser rundt som gjest, kan ha flere oppgaver. Det kan være en omreisende håndverker, et sendebud, en innkrever, eller kanskje en høvding som reiser rundt for å pleie nettverk eller for å rekruttere krigere.

Tunesteinens brødherre er et eksempel på en tittel som kommer i tillegg til personnavnet. Det har vi flere eksempler på. En mye diskutert tittel, som går igjen på et titalls runeinnskrifter i Skandinavia, er *iril*. Ordet er i slekt med det norrøne «jarl». Vi kan ikke si sikkert hva innholdet i denne tittelen var i eldre jernalder, men flere tolkninger går ut på at irilen befant seg høyt oppe i en lederstruktur, men ikke helt oppe på toppen (Iversen et al. 2019). En annen tittel, *þewar*, befinner seg trolig enda et hakk lenger nede i en lederstruktur enn irilen (Herschend 2020:92). Hierarkiet som disse titlene ser ut til å beskrive, kan ha vært militært. Dette passer godt overens med den militære sammenhengen mange av runeinnskriftene i eldre jernalder kan knyttes til.

RUNENES POESI

Runeinnskrifter fra eldre jernalder er som regel korte og vanskelige å tolke. Likevel mener Frands Herschend at flere av de lengre innskriftene viser at man hadde en dikttradisjon med versemaal, altså regler for hvordan en diktstrofe skulle bestå av trykklette og trykktunge stavelser og bokstavrim. Rim og rytme i innskrifter med den eldre runerekka fra 400-tallet og fram til midten av 500-tallet kan være en forgjenger til versemalet *ljóðaháttur*, som vi kjenner fra eddadiktet «Háva-

Bryne med runeinnskrift i den eldre fupark, funnet i ei steinrøys på Strøm på Hitra i Trøndelag. Foto: Kari Dahl, NTNU Vitenskapsmuseet

mål». Herschend mener også at flere sentrale temaer som vi kan kjenne igjen fra eddadiktningen, går igjen i de eldre runetekstene. Temaene kan dreie seg om stadfesting av etterkommernes arverettigheter, eller om forholdet mellom venner og allierte fra ulike sosiale lag. Men de kan også ta opp store eller eksistensielle erfaringer i livet, slik som tapet av en sønn eller en venn, og menneskets aldring og tilbakeblikk (Her-

schend 2020:96). I 1908 ble det funnet et bryne av skifer i ei røys på gården Strøm på Hitra. Brynet er om lag 15 cm langt, og en runeinnskrift på det lyder, i Terje Spurklands tolkning:

A: wate hali hino horna

B: haha skapi haþu ligi

Innskriften har både rytme og bokstavrim. Det kan være en grunn til at den er vanskelig å tyde – vi mangler referanserammen som samtidas mennesker kunne forstå diktet innenfor. Spurklands forslag til oversettelse er: «Måtte hornet væte denne steinen. Måtte håen bli kuttet! Måtte slåtten ligge!» Lars Stenvik forstår dette som en form for arbeidssang, der brynesteinen skal vætes i et horn den ble oppbevart i (Spurkland 2001:44, Stenvik 2007:122).

Frands Herschend leser også linjene på Strømsbrynet som et vers, men snur dem, slik at rad B kommer først. Han tolker verset slik: «Skad gresset, ligg under striden, la hornet vanne denne sten» (Herschend 2020:83). Herfra foreslår han en annen diktanalyse enn Spurkland og Stenvik. Herschend mener at hornet i diktet kan ha vært et stridshorn, som det finnes eksempler på i graver og våpenofferfunn. Det kan ha blitt brukt til å blåse til strid i dikterens tidligere liv. Men på den tida da diktet ble laget, ble hornet i stedet brukt til å bære med seg vannet slåttekaren trengte til å fukte brynet. I Herschends analyse er diktet dermed en strofe om den eldre slåttekaren som ser tilbake på sine unge år som kriger. Slik tolker han diktet på Strømsbrynet til å handle om aldring og tilbakeblikk. Samtidig tenker han seg at det knytter brynesteinen til miljøet som runene trolig oppstod i: krigerfølget.

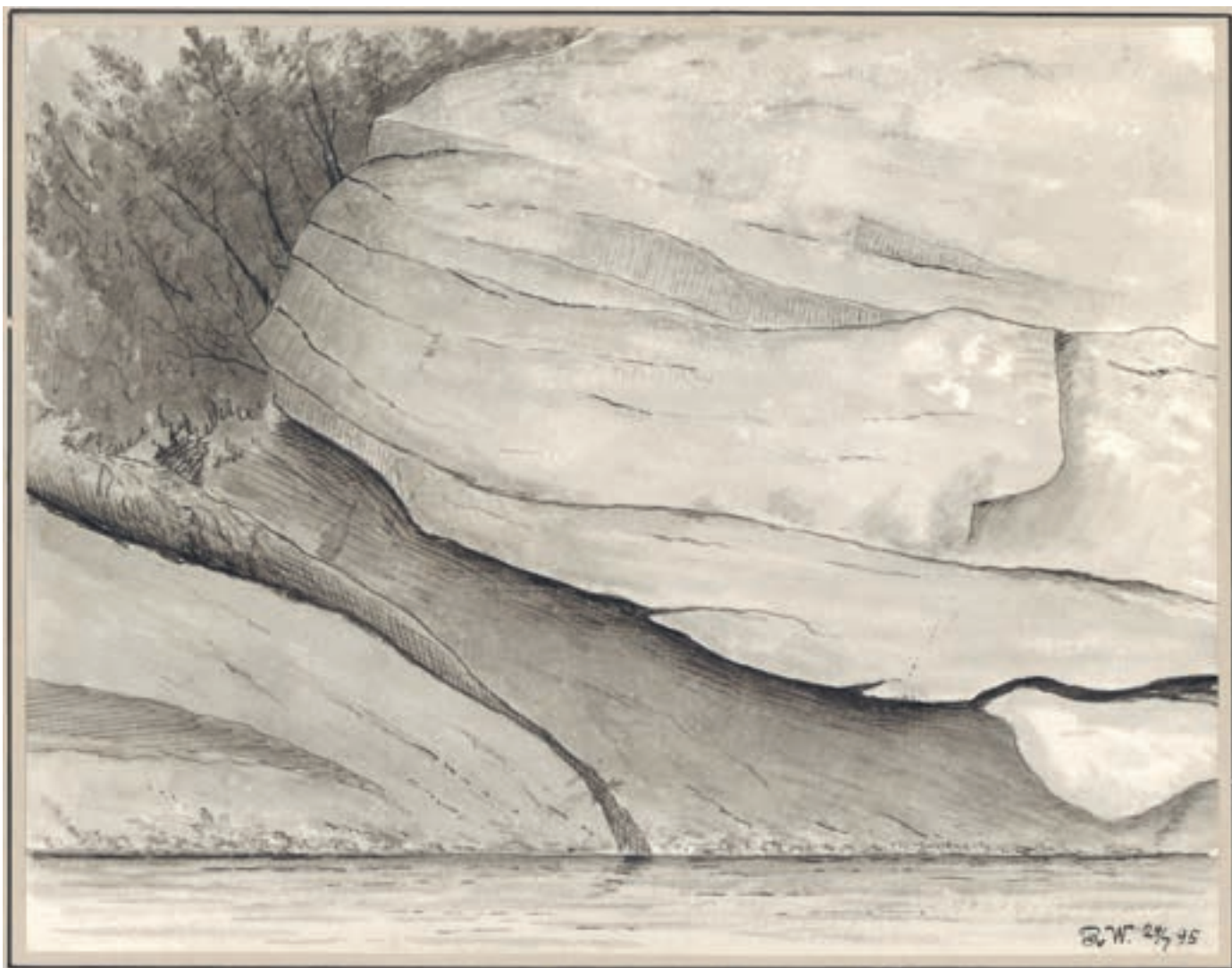
Teksten i denne artikkelen bygger på et utdrag fra boka «En kort introduksjon til jernalderen i Norge» av Ingrid Ystgaard.

Lesetips

- Barnes, M. 2012. *Runes. A handbook*. Woodbridge: Boydell.
- Herschend, F. 2020. *Från ord till poetisk handling. Skandinavisk skrivkunnighet före 536*. Occasional Papers in Archaeology 70. Uppsala universitet.
- Imer, L. 2010. Runes and Romans in the North. *Futhark: International Journal of Runic Studies*, 1, 41–64.
- Iversen, F., Kjesrud, K., Bjorvand, H., Kimball, J.J. og Gundersen, S.M. 2019. Irilen på Øverby i Vingulmark. *Viking*, 92, 63–98.
- Spurkland, T. 2001. *I begynnelsen var futhark. Norske runer og runeinnskrifter*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Ystgaard, I. 2024. *En kort introduksjon til jernalderen i Norge*. Cappelen Damm Akademisk.

Forfatter

Ingrid Ystgaard er førsteamanuensis i arkeologi ved Institutt for historiske og klassiske studier, NTNU.

Akvarell av innskriften på Veblungsnes, antagelig malt av Rando Wulff i 1938.

ERILEN VED Romsdalsfjorden

– runeinnskriften som
forsvant i bølgene

På sørsiden av Romsdalsfjorden, ved foten av fjellmassivet som skiller Veblungsnes i øst og Innfjorden i vest, ligger en berghammer med det litt gåtefulle navnet Runehammeren.

Hammeren ligger helt nede ved fjorden, i et vanskelig tilgjengelig område, og kan i dag knapt nås uten bruk av båt.

På denne bergveggen befant den runeinnskriften seg som kom til å gi Runehammeren dens navn. Her holdt innskriften stand i rundt 1500 år, før den en høstdag i 1935 raste ut i fjorden – for siden aldri å bli sett igjen.

INGVILD GRØNBECK

SKRIFTEN PÅ BERGVEGGEN

Da språkforskeren Sophus Bugge på slutten av 1800-tallet begynte arbeidet med korpusverket *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, inkluderte han en fyldig omtale av runeinnskriften ved Veblungsnes. Her beskrives Runehammeren som en fem-seks meter høy, loddrett og ubestigelig berghammer som gikk rakt ned i sjøen. Den i dag tapte runeinnskriften skal ha vært innhugget i fjellveggen ca. 3,5 meter over høyeste vannstand. Klippestykket runene befant seg på, endte i et brudd omtrent to meter over vannflaten. Store stykker av Runehammerens nedre deler hadde allerede falt ut i fjorden da Bugge gjorde sine optegnelser om innskriften og funnstedet.

Flere har spekulert på hvordan runeinnskriften lot seg hugge inn i berget på dette utilgjengelige stedet. Om dette skriver Bugge at innskriften neppe kan ha blitt tilvirket fra isen, da fjorden her aldri fryser til. Ettersom den var plassert så høyt oppe, hadde han heller ingen tro på at runeristeren benyttet seg av båt – noe også runenes jevne og stødige utforming kan tyde på. Ei heller har bergveggen vært tilgjengelig ovenfra. Bugge holder det derfor som mest sannsynlig at runeristeren har stått på et utspring i klippen som siden er rast ut i vannet.

VELKJENT LANDEMERKE

Allerede på Bugges tid hadde runeinnskriften ved Veblungsnes lenge vært kjent, både blant lokale og fagfolk. Historikeren

Gerhard Schøning skrev om Runehammeren ved Veblungsnes i sine reisebeskrivelser fra 1773–75, men den eldste skriftlige kilden vi kjenner som omtaler runeinnskriften, er noen håndskrevne notater fra omkring år 1700. Særlig mot slutten av 1800-tallet ble Runehammeren og dens innskrift gjenstand for flere undersøkelser. I 1871 lyktes det adjunkt Bendix Bendixen å gjøre den første virkelig gode avskriften av runene, og i juli 1895 ble det endelig foretatt en sikker lesning av dem, utført av historikeren Gustav Storm og arkivar Kristian Koren. I oktober samme år vendte Koren tilbake til Veblungsnes, denne gangen sammen med Rando Wolff. Utstyrt med små trerammer fylt med pottemakerleire klarte de med møysommelig innsats å ta avstøpninger av hele innskriften – noe som med tiden skulle vise seg å bli av uvurderlig verdi.

Også blant allmennheten skal det ha vært en betydelig interesse for Veblungsnes-innskriften. I en artikkel i Dagsposten i 1935 beskrev arkeologen Theodor Petersen Runehammeren som en turistattraksjon – og det selv om den altså bare hadde kunnet besiktiges fra båt.

TOLKNINGEN AV VEBLUNGSNES-INNSKRIFTEN

Innskriften på Runehammeren skal ha bestått av 13 runer som sammen dannet en 120 cm lang, horisontal rekke med

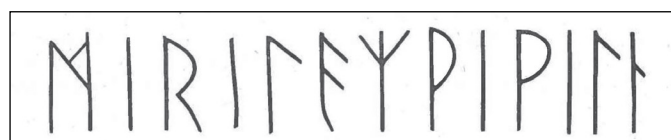

Arne R. Heen i stige ved innskriften på Veblungsnes. Markeringen av runene er trolig gjort på fotoet i ettertid. Foto: Norsk Tindemuseum

leseretning fra venstre mot høyre. Hvert enkelt runetegn målte mellom 16 og 17 cm i høyden og var bredt og skarpt innhogd, slik at det i liten grad var tvil om hvilken rune det var snakk om. Like fullt har det første tegnet i innskriften budt på enkelte utfordringer. Dette var nemlig en såkalt *binderune* – det vil si en sammenskriving av to eller flere individuelle runer til ett tegn, tilsvarende *ligaturer* innen latinskriften. I Veblungsnes-innskriftens tilfelle har dette ført til at lesningene av innskriften har variert litt over tid.

Til høyre for den trettende runen i innskriften fantes dessuten en tynn, loddrett strek – langt tynnere enn stavene i de øvrige runene. Flere har oppfattet denne som en slags tegnsetting, en linje som markerer avslutningen av innskriften, heller enn som en egen rune. Det skal likevel ikke utelukkes at den muligvis er en rest av en fjortende rune.

I dag er de fleste enige om at de 13 sikre runene i innskriften skal translittereres som **ek irilar Wiwila** – der tegnene for **e**

Innskriften på Veblungsnes. Scan fra Stephens (1884)

og **k** er koblet sammen til en binderune. Oversatt til moderne norsk gir dette betydningen «Jeg, erilen Wiwila[r]».

Skulle imidlertid det smale risset lengst til høyre være en rest av ytterligere et runetegn, kan dette ha vært en **n**-rune. Om så er tilfelle, ville det gi en genitivsform av navnet *Wiwilar*, og betydningen blir dermed «Jeg, Wiwilars eril».

Men hvem – eller hva – er en «eril»? Dette skal vi se litt nærmere på i det følgende.

IRILAR/ERILAR

Per i dag er det elleve kjente urnordiske innskrifter som med sikkerhet inkluderer ordet irilar/erilar – og hvorav formen irilar, som i Veblungsnes-innskriften, trolig er den eldste varianten av de to. Flere av disse innskriftene er hugget eller risset inn i stein, men like mange finnes på mindre gjenstander som smykker og våpen.

Eril-begrepet har lenge vært gjenstand for diskusjon. Allerede på 1800-tallet mente flere at ordet hadde en sammenheng med det norrøne «jarl». Andre argumenterte for at det var avledet av stammenavnet «herul» – skjønt denne forklaringen har fått en begrenset oppslutning. Noen har tolket benevnelsen «eril» som en tittel benyttet av mennesker med høy religiøs verdighet – en prest eller en runemagiker. Andre har oppfattet erilene som fremstående ledere av militære enheter.

At en eril «hører til» en annen, slik det muligvis kommer til uttrykk i Veblungsnes-innskriften, er noe vi også kjenner fra andre runeinskripsjoner. Én slik innskrift finnes på

Rosseland-steinen fra Hardanger og lyder: «Jeg, Wagigar, Agilamundos iril». Her er det en mann ved navn Wagigar som altså kunngjør sin status som Agilamundos eril. Et litt spennende trekk ved denne innskriften er for øvrig det at Agilamundo er navnet til en kvinne.

Likevel er det kanskje nærliggende å anta at «Wiwilar» i Veblungsnes-innskriften er navnet til erilen selv. Sammenligner vi med de øvrige kjente iril/eril-innskriftene, ser vi at erilen oftere enn ikke oppgir sitt eget navn når innskriftene også inkluderer personnavn eller kallenavn.

I alle tilfelle fremstår disse erilene, slik de presenterer seg i runeinnskriftene, som personer med et sterkt selvbilde – noe også tilnavnene de gir seg selv, vitner om. Én av erilene betegner seg som *maripeubar*, «berømt tyv», en annen har tilnavnet *wīlagar*, som kan bety «den listige». Navnet Wiwilar i Veblungsnes-innskriften har imidlertid ikke latt seg sikkert tolke. Trolig er det en diminutivform av navnet

Veblungsnes ligger vakkert til ved utlopet av elva Rauma. Foto: Ingvild Grønbeck, NTNU Vitenskapsmuseet

Wiwar – kjent fra runeinnskriften på Tunesteinen i Østfold. Enkelte har foreslått at navnet kan bety «den innvidde» eller «den innviende», og knytter dette til virksomheten ved et hov, mens andre angir at navnet kan ha sammenheng med det gotiske ordet *weiha*n, «kjempe».

Etter at nok en innskrift som inkluderte ordet «iril», ble oppdaget på en runestein fra Øverby i Østfold i 2017, har diskusjonen fått ny vind i seilene. Flere forskere som har studert runesteinen og innskriften, mener den styrker teorien om at iril/eril-begrepet må sees i sammenheng med det norrøne «jarl». Jarlerollen, slik vi kjenner den fra slutten av yngre jernalder og inn i tidlig middelalder, kan altså ha båret i seg en del av de elementene som tidligere lå til rollen som eril. Kan hende var irilen på Øverby en politisk og militær leder i sin samtid?

Selv om etymologien stadig er uklar og meningsinnholdet like så, er det i dag en utbredt enighet om at rollen som eril var knyttet til datidens elitemiljø. Flere har fremholdt at «eierforholdet» som kommer til uttrykk i flere av innskriftene, taler for at erilen kan ha vært en undersått til en høytstående person – en fyrste eller en høvding – og kanskje har inngått i dennes følge.

URNORDISK

Mens Rosseland-innskriften dateres til tidsrommet 160–400 e.Kr., henføres Øverby-innskriften til tidsrommet 375/400–500 e.Kr. og Veblungsnes-innskriften til 375/400–560/570 e.Kr. Til tross for ulikhet i datering er alle de tre innskriftene skrevet med den eldre runerekkas runer, altså i *eldre futhark*, og tilhører dermed det urnordiske språket. Det var i bruk frem til ca. 700 e.Kr. – med en overgangstid mot det norrøne språktrinnet mellom ca. 500 og 700 e.Kr. – og er det eldste språket vi kjenner i Norge, Sverige og Danmark. Like fullt er urnordisk såpass ulikt selv det norrøne språket at innskriftene i eldre futhark ikke uten videre lar seg oversette og tolke.

Ei heller er de særlig mange, de skriftlige beleggene vi har fra urnordisk tid. Flertallet av dem er dessuten veldig kortfattede, noe Veblungsnes-innskriften tjener som eksempel på. Både den språklige avstanden og knappheten på skriftlige primærkilder påvirker mulighetene vi har for å tolke disse eldste runeinnskriftene.

RUNEINNSKRIFTEN GÅR TAPT

Sin nimbus til tross – sent i oktober 1935 gikk Veblungsnes-innskriften brått tapt da fjellpartiet hvor runene befant seg, raste ut i sjøen.

I årene som fulgte, ble det gjort flere forsøk på å gjenfinne runeinnskriften blant steinblokkene i fjorden under Runehammeren. På 1950-tallet søkte dykkerutdannede arkeologer fra Oldsaksamlingen ved Universitetet i Oslo etter innskriften, men uten hell. Siden utførte også dykkere fra Ålesund sportsdykkerklubb to søk på stedet i håp om å lokalisere innskriften og få den hevet opp av vannet, men heller ikke disse søkene ga resultater.

Den dag i dag ligger Veblungsnes-innskriften fortsatt begravd et sted i vannmassene utenfor Runehammeren. Heldigvis foreligger det gode beskrivelser og ikke minst leireavstøpninger av den. Med tiden, og etter som forskningen går fremover, vil vi kanskje få et klarere bilde av hvem denne erilen ved Romsdalsfjorden kan ha vært.

Lesetips

Iversen, F., Kjesrud, K., Bjorvand, H., Kimball, J.J.L., Gundersen, S.M. 2019. Irilen på Øverby i Vingulmark. *Viking, Norsk Arkeologisk Årbok, Vol: LXXXII*, 63–98.

Bugge, S. (med Olsen, M.). 1891–1903. *Norges Indskrifter med de ældre Runer* (B. 1). Christiania: A.W. Brøgers Bogtrykkeri.

Forfatter

Ingvild Grønbeck er arkeolog, ansatt ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

VEVLODD AV UBRENT LEIRE

– en historie om bevaringsforhold
og gjenstandskonservering

Arbeid med graving av grophuset på Nedre Melhus gård. Foto: A. Lorentzen, NTNU Vitenskapsmuseet

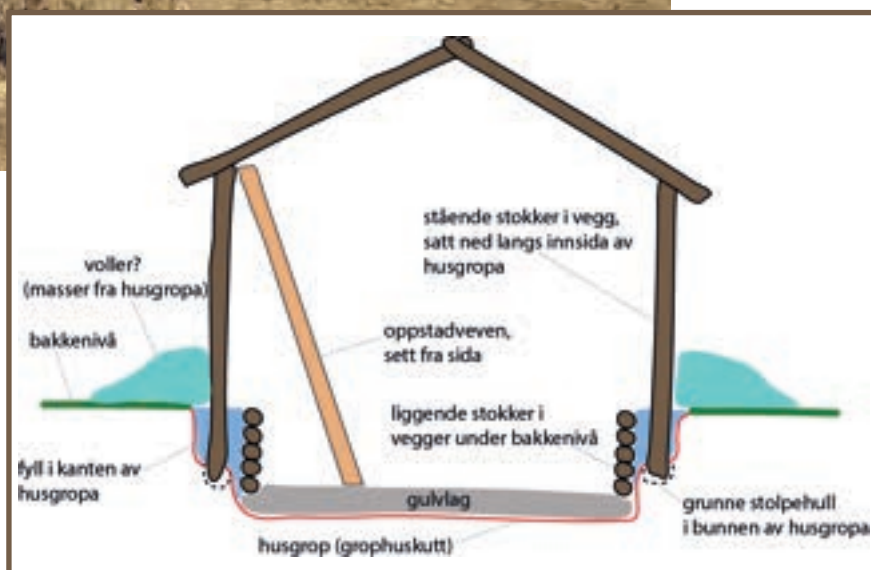

Det sies at ingenting varer evig, og det blir vi stadig vekk minnet på, både arkeologer og ikke minst gjenstandskonservatorer. Gjenstandene vi finner, er laget av materialer med svært ulike egenskaper og svært ulik holdbarhet. Noen ganger finner vi gjenstander som burde ha forvitret og forsvunnet for lenge siden. Andre ganger har gjenstandenes nedbrytning kommet for langt til at de kan reddes. Ofte kan Vitenskapsmuseets konservatorer redde gjenstander som er i ferd med å forsvinne for alltid.

ASTRID B. LORENTZEN, SILJE E. FRETHEIM OG THEA CHRISTOPHERSEN

SPENNENDE FUNN I MELHUS

På tidligsommeren 2024 ble det foretatt en mindre arkeologisk undersøkelse like sør for Melhus sentrum, på gården Nedre Melhus, i forbindelse med kryssningsspor for jernbanen. Man kjente til at det skulle være bosetningsspor fra jernalderen på stedet, og i nærområdet hadde det tidligere blitt undersøkt en rekke spor etter bosetning, i form av kokegroper, hus og graver. Det man derimot ikke hadde forventet å finne var et grophus. Dette er en hustype vi i Norge kjenner fra vikingtid og middelalder, og som kjennetegnes ved at gulvet og deler av veggene er gravd ned under bakkenivå. Grophusene fra denne perioden lå som regel i tilknytning til gårdstun og ble oftest brukt som små arbeidshus, gjerne tilknyttet tekstilhåndverk, og da ofte veving.

Skisse av grophus med oppstadvev basert på funn fra Foss Lian ved Hovin i 2018. Grophuset fra Nedre Melhus hadde færre bevarte konstruksjonstrekk. Figur: S. E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet

Dronefoto av grophuset på Nedre Melhus. Foto: Magnar M. Gran, NTNU Vitenskapsmuseet

I tilknytning til gulvflaten i grophuset fra Nedre Melhus ble det funnet vevlodd som må ha fungert som tyngder i en oppstadvev, en stående vevtype. Det spesielle med vevloddene som ble funnet her, var at de besto av ubrent leire. Under gravingen av grophusets gulvlag ble det observert små klumper av blågrå leire. Dette ville nok passert nok så upåaktet, hadde det ikke vært for at det i et lignende grophus, som i 2018 ble funnet på Foss Lian, nær Hovin i Gauldalen, ble avdekket både den vanligste typen vevlodd av stein og noen eksemplarer av nettopp ubrent leire.

Grophuset på Foss Lian ble datert til vikingtid, mellom 870 og 990 e.Kr. I dette huset, langsetter sørveggen, ble det funnet til sammen åtte vevlodd av kleber. Det var tydelig at grophuset hadde brent ned, og at oppstadveven fortsatt sto inntil veggen da det skjedde. I toppen av en liten grop nær østveggen i huset ble det funnet enda et vevlodd av kleber, og i bunnen av gropa lå flere fragmenter og et helt, oppsprukket vevlodd av ubrent leire. Kanskje ble disse oppbevart i gropa for å unngå at de skulle bli ødelagt? I mer enn tusen år holdt de likevel ikke. Ingen andre gjenstander ble funnet inne i huset, men rett utafor ble det funnet et spinnehjul av skifer.

VEVLodd

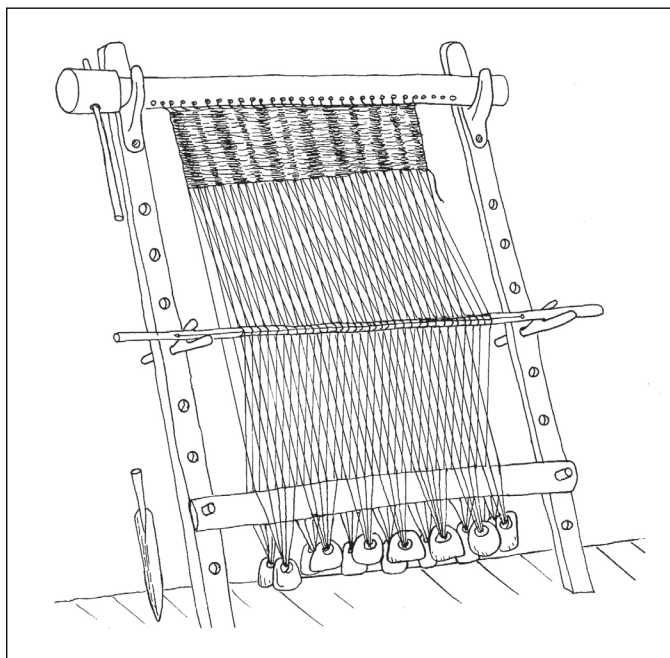
De aller fleste vevloddene vi har i Vitenskapsmuseets samlinger, er av kleber, men de finnes også i andre steintyper, og

Vevlodd av ubrent leire fra Nedre Melhus. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

i brent leire/keramikk. Det ser ut til at vevloddene av brent leire stort sett er av den samme runde sorten – med hull i midten – som vi fant på Nedre Melhus i 2024, mens loddene av kleber gjerne er mer avlange, ofte med en rett kant nederst og hullet forskjøvet mot den avrunda toppen. Utenom de to grophusene vi har undersøkt i Melhus kommune, har Vitenskapsmuseet bare noen ganske få eksempler på fragmenterte vevlodd av ubrent leire fra bygrunnen i Trondheim,

sannsynligvis fra middelalderen. Imidlertid er det god grunn til å tro at vevlodd av ubrent leire har vært vanligere i yngre jernalder og middelalder enn det vi får inntrykk av når vi ser på gjenstandene som er funnet og tatt vare på. Foto av jordlag på gulvnivå i grophuset på Foss avslører flere leirklumper som kan tenkes å være rester av vevlodd vi ikke fikk med oss under utgravninga. Gjennom mikroskopstudier av jordlag fra gulvet i et større hus som ble undersøkt på Foss Lian i 2018 (en type analyse vi kaller jordmikromorfologi), ble det påvist en rekke mindre fragmenter av ubrent eller svakt brent leire/silt. Analysen ble gjort ved University College London av en forsker som gjenkjente fenomenet fra tidligere arbeid

med jernalderhus i England, og mente det måtte være **biter av vevlodd**. Mens grophuset på Foss ble tolka som en vevstue, hadde dette huset to store ildsteder – og ble tolka som et kokhus/eldhus. Det ble datert til overgangen vikingtid/middelalder, 1000–1100 e.Kr. Ingen hele vevlodd ble funnet i eldhuset, men kanskje var dette et sted der vevlodd av leire ble laget og lagt til tørk?

Ubrent leire er et materiale som er svært skjørt, og selv om de oppsprukne vevloddene fra Foss Lian ble tatt med inn til Vitenskapsmuseet, lyktes vi ikke med å ta vare på det ene loddet som i utgangspunktet var helt. Vi var imidlertid heldigere med bevaringsforholdene på Nedre Melhus gård, hvor flere av vevloddene fortsatt var intakte da de ble funnet. For å få dem med oss til museet, rensset vi dem forsiktig frem, og fikk løftet dem forsiktig, ett etter ett, over på papptallerkener, som vi videre fikk plassert i små bokser. Som støtte for vevloddene – under transport – dekket vi dem med sand etter å ha lagt plastfilm over dem. Slik ble de fraktet trygt direkte til konserveringslaboratoriet ved NTNU Vitenskapsmuseet.

← Skisse av en Oppstadvev. Illustrasjon: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet

↓ Utsnitt av funn langs vegg i grophuset på Foss Lian. Fotografen peker på et av vevloddene av kleber, men innimellom disse var det flere runde flekker av ubrent leire som også kan ha vært rester av vevlodd. Foto: S.E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet.

KONSERVERING AV GJENSTANDER AV UBRENT LEIRE

Den største utfordringen knyttet til bevaring av gjenstander av ubrent leire, er fysisk stabilitet. I likhet med brent keramikk består slike gjenstander av leirpartikler, silt og eventuell magring. Leirblandingen har blitt tilført vann og formet til en gjenstand i fuktig tilstand, og deretter lufttørket. Fordelen med å brenne leiren er at den høye temperaturen fører til at vannet fordampes og leirpartiklene sintrer, altså delvis smelter sammen, slik at gjenstanden får en solid og fast form som ikke kan endres på igjen. Uten brenning kan vann fortsatt trenge inn i leirblandingen og svekke strukturen, og utsettes leiren for mye vann, kan gjenstanden gå helt i oppløsning. Gjenstander av ubrent leire tar også lettere fysisk skade fordi leirblandingen holdes sammen av svake bindinger mellom leirpartiklene. Derfor ser man ofte hakk, riper, hull og sprekker i slike gjenstander.

Ettersom vevloddene fra Nedre Melhus hadde ligget lenge i jorden, hadde det lagt seg et kompakt lag med jord og sand rundt dem. Dette har bidratt til å minimere mengden vann, og enkelte av vevloddene har velbevart rund form og opphengshull. Noen av dem var også bare delvis bevart som en halvrund form med spor av opphengshull, og et var delt i to på midten, men ellers godt bevart.

Vevloddene har ligget fuktig og nedkjølt i jorden. For å unngå oppsmuldring og sprekker ved for rask tørking ble de oppbevart i tette bokser i kjøleskap i en periode etter utgraving. Deretter ble de individuelt pakket ut for gradvis tørking i konserveringslaboratoriet med kontrollert luftfuktighet. Overflaten på vevloddene ble forsiktig rensed frem med tørre metoder som ikke introduserte ny fukt til leiren. Det var viktig å kunne se forskjeller i farge, konsistens og kornstørrelse for å skille den ubrente leiren fra den kompakte jorden og sanden som hadde lagt seg på overflaten.

Det ble brukt mekaniske verktøy, blant annet skalpell og børste, for å rense frem leiren uten å lage nye merker i overflaten. På grunn av den myke leiren hadde småstein og sand også gravd seg inn i leiren på noen av vevloddene, hvor de ikke kunne renses bort. Når det gjaldt de aller dårligst bevarte vevloddene, var det tydelig at leiren hadde forsvunnet, og at sand og jord var integrert i formen på gjenstanden. For å bevare formen på disse vevloddene ble sanden derfor bevart i de nedbrutte områdene.

Etter rens ble vevloddene konsolidert for å forhindre fremtidig oppsmuldring og fragmentering. Konsolidering vil si at det brukes et syntetisk middel som trekker inn i leirstrukturen og binder leirpartiklene sammen. Dette øker stabiliteten til vevloddene. Faren med å konsolidere en porøs leire er at man kan få misfarging, for eksempel ved at leiren får en mørkere farge og i verste fall et plastaktig utseende. Etter grundig research innenfor konsolideringsmidler for keramiske materialer

Rens av vevlodd fra Melhus Nedre. Overflaten av leiren var stort sett jevn og godt bevart, og kom tydelig frem under rens. Foto: Thea Christophersen, NTNU Vitenskapsmuseet

ble det derfor valgt et middel som gir et matt utseende uten misfarging. Til å lime sammen fragmenter som hadde falt fra hverandre, ble det brukt en sterk og tykk limtype. Med denne behandlingen skal vi trygt kunne håndtere vevloddene – uten frykt for at de vil smuldre bort i hendene på oss!

Sluttresultatet ble en gruppe vevlodd som nå kan innlemmes i museets samlinger, og brukes i forskning, formidling og andre aktiviteter. På denne måten har vevloddene som kanskje i utgangspunktet ikke var ment å ha noen lang levetid, blitt bevart, og de gir oss muligheten til å lære mer om en nokså sjelden gjenstandstype.

Forfattere

Astrid B. Lorentzen er arkeolog, Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Silje E. Fretheim er arkeolog, ph.d., Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Thea Christophersen er konservator (NKF-N), Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Boktips

I serien *En kort introduksjon ...* fra Cappelen Damm Akademisk forlag foreligger det nå tre nyheter som samlet gir innsikt i norsk historie fra bronsealderen til vikingtiden. Bøkene retter seg både mot studenter og mot et allment publikum.

Nils Anfinset tar i den første boka for seg bronsealderen og tidlig metalltid i hele Norge, og knytter funnene opp mot en økende globalisert verden. Mangfoldet av tilpasningsformer og materielle uttrykk viser store kulturelle og sosiale variasjoner, og betydningen til metallet, samfunnsendringer og forestillingsverdener diskuteres. Boka viser flere endringer i bronsealderen som har hatt betydning helt frem til vår tid.

Ingrid Ystgaard gir i sin bok en oversikt over perioden fra år 500 fvt. til år 800 evt. i Norge. Gjennom den nyeste forskningen om jernalderen utforskes tema som menneske og miljø, fellesskap og individ, identitet og etnisitet, samt ytre impulser og indre dynamikk. Et eget kapittel er viet den store kollapsen i årene som fulgte den store klimahendelsen i 536 evt.

Bjørn Bandlien gir en oversikt over den nyeste forskningen om vikingtidens samfunn, politikk, krig, verdensbilde, religion og økonomi. Du kan lære mer om de storslåtte skipsgravene, utnyttningen av naturressursene, den rike kunsten og mytologien, samt de spektakulære litterære sporene de etterlot seg på runesteiner og i skaldedikt.

EIRIN HOLBERG OG ÅSHILD IRGENS (ILL.)

STEINALDEREN

Ti tusen år gamle tyggisar og hovudskallar på stong

Ein ti tusen år gammal tyggis!? Hadde dei snop i steinalderen? Korleis var det eigentleg å vere barn i Noreg då?

I denne boka får du bli med ti tusen år bakover i tid, heilt tilbake til slutten av istida, då steinalderen begynte i Skandinavia. Du får høyre om steinhoggarskular, om å bu oppå søpla si og om den gongen da ei monsterbølge raserte norskekysten. Boka gir deg òg oppskrift på korleis du kan lage ditt eige musikkinstrument frå steinalderen.

Boka er skriven av arkeolog Eirin Holberg og er illustrert av prislønte Åshild Irgens, som med sin lune og humoristiske strek har gjenskapt ei spennande verd heilt annleis enn vår eiga. Boka passar godt både til høgtlesing og til å lese åleine.

DAHLE, NYTUN, LANGNES OG RUNDBERGET (RED.)

KJØPSTADEN PÅ VEØYA

Middelalderbyen som forsvant. Vitark 12

Veøya ligger i dag som en perle i Romsdalsfjorden – uforstyrret, grønn, frodig og omgitt av høye fjell og gamle bygdelag på alle kanter. Den sentrale plasseringen – med tanke på ferdelsen på fjorden – er en viktig nøkkel for å forstå hvorfor en av få kjøpsteder i Norge vokste fram her i løpet av vikingtid og tidlig middelalder.

Artiklene i boka er skrevet på bakgrunn av et seminar om Veøya som kjøpstad, og forfatterne tar opp fire ulike tema: forskningshistorien, de fysiske spora etter kjøpstaden, hvilken rolle kjøpstaden spilte, og hvilke nettverk som var knytta til Veøya. Bokprosjektet er et samarbeid mellom Møre og Romsdal fylkeskommune, NTNU Vitenskapsmuseet og Romsdalsmuseet, og utgivelsen er nummer 12 i serien Vitark.

*Tørrfischen var Norges største
eksportartikkel fra 1100-tallet
til langt opp på 1600-tallet.
Foto: Kjell Joran Hansen*

Da hansaen ville forby mynt

I første halvdel av 1300-tallet etablerte handelsorganisasjonen som vi kaller hansaen, seg i Norge. Hansaen var en sammenslutning av daværende nordtyske byer, hvorav noen i dag ligger i Polen, og byer i dagens Nederland og Belgia. Fra 1350-tallet hadde hansaen en permanent tilstedeværelse i Bergen med et av sine fire viktigste handelssentre, som ble kalt Kontor. Dette Kontoret ble fra starten av dominert av de tyske østersjøbyene med Lübeck i førersetet. Hansaens viktigste formål i Bergen var handelen med tørrfisk fra Nord-Norge.

JON ANDERS RISVAAG

Tørrfisk var sannsynligvis den viktigste eksportvaren fra Norge allerede fra 1100-tallet. Vi vet at engelske skip, og norske skip som gikk til England, dominerte handelen helt opp til slutten av 1200-tallet, men på starten av 1300-tallet stagnerte direktehandelen til de britiske øyene. Fra 1330-tallet forsvinner norske skip fra de engelske havnene, og i 1337 fikk tyskerne tillatelse til å eksportere varer til Norge fra den viktige engelske havnebyen Boston. Ganske kjapt skulle de tyske hanseatene komme til å dominere tørrfiskeksporten totalt. Her begynner denne historien.

ET KRAV OM FORBUD MOT BRUK AV MYNT

I et dokument som ble forfattet av den tyske hansaen, datert 3. juni 1458, som ble kalt «Bergenskontorets udkast til hanseordinans for den tyske kjøbmand i Bergen» da det ble publisert i kildeskriftserien *Norges gamle Love* i 1934, gikk tyskerne til det uvanlige skritt å be om et forbud mot å bruke mynt i handel.

62 nederlandske gylde fra Utrecht, preget for biskop David av Burgund (1455–96), ble funnet i 1900 på Bergenshus festning. En slik mynt er funnet på Helnes kirkegård i Finnmark i 1948. Foto: Terje Hellan, NTNU Vitenskapsmuseet

Før hansaen overtok tørrfiskhandelen på midten av 1300-tallet, handlet norske og engelske kjøpmenn direkte med England. Betalingen var ofte i gode engelske sølvmynter, sterling, som var så godt at det ble regnet som rent sølv i norsk lovgivning. Edvard II (1307–27), sterling. Foto: Terje Hellan, NTNU Vitenskapsmuseet

ville da tyskerne forby mynt? Svaret er i grunnen ganske enkelt: Ved å betale for varer med mynt og gull kunne nederlenderne få et fortrinn gjennom å gjøre handel uten å være avhengige av å bringe inn varer å gi i bytte. Fiskerne kunne komme til andre tider og få betalt i kontanter, og ville derfor ikke lenger være like avhengige av kredittsystemet. Dette var et handelsfortrinn som

Likeledes driver altså zuidersjøere, hollendere og kampere uvanlig kjøpmannskap i Bergen, altså å kjøpslå med rede gull og penger. Derfor ber vi borgermesteren og rådmannen underdanigst om at ingen skulle gi Bergen mel, malt og øl, mot rede penger eller gull, men bare ved å bytte vare mot vare slik det har vært vanlig. (Forfatterens oversettelse med uvurderlig hjelp fra Finn Henrik Aag.)

Bakgrunnen var at Kontoret hadde registrert at nederlenderne, slik tyskerne anså det, hadde lagt til seg den uvanlige nyheten å drive handel med gull og penger. Sagt med andre ord, nederlenderne hadde mot kontant betaling prøvd å trenge seg inn i tyskernes monopol på handelen med fiskerne fra Nord-Norge. For tyskerne var dette en uskikk. Rygggraden i deres system var *kreditt*, ikke bare i Norge, men også andre steder, som Island og Færøyene. Dette sto i skarp kontrast til den tidligere handelen på England, hvor engelskmennene brakte med seg store mengder sølvmynter, kalt sterlinger. Disse var nærmest rent sølv, og ble til og med referert til i norsk lovgivning som «brent sølv», som betyr rent sølv. Fiskerne kom til Bergen med tørrfisken til én bestemt tid (stevnetiden). I bytte for fisken fikk de korn, malt, øl og annet som de trengte for vinteren, samt mer kreditt. Fiskerne fikk det de trengte, men sto i gjeld. Kontanter var ute av systemet. På den måten hadde tyskerne full kontroll.

For tyskerne, men også for de nordnorske fiskerne, slik flere norske historikere har påpekt, var dette et system som fungerte. Det finnes ingen kilder som viser at fiskerne gjorde motstand mot kredittsystemet, snarere tvert imot. Hvorfor

de tyske oldermennene fryktet, og som de ikke kunne sitte rolig og se på. Systemet kunne bryte sammen og handelsmonopolet forsvinne. Nederlenderne var også hanseater, men byene konkurrerte seg imellom. Selv om de tilhørte samme handelsforbund, var forholdene mellom dem komplisert. De kunne konkurrere skarpt i det daglige, men hvis noe utenfra truet enheten, sto de sammen – noen ganger også militært. I løpet av de siste årene har det blitt gjennomført flere studier av de komplekse forholdene mellom de enkelte hansabyene.

Løsningen på den nederlandske utfordringen, slik tyskerne så det, var å be om forbud mot mynt. Nå var ikke myndighetene i Bergen interessert i å forby mynten i tørrfiskhandelen, men de bestemte at handelen bare kunne skje i stevnetiden. I praksis

ble dette en seier for tyskerne. De tyske handelsmennene og de nordnorske fiskerne kom til Bergen til samme tid og fortsatte å bytte varer som før. Kreditsystemet bandt både hansaen og fiskerne til årlige besøk i Bergen, noe som begge parter åpenbart mente var til deres egen fordel. Dette garanterte den nødvendige forsyningen til kjøperne (hansaen) og et sikkert marked for fiskerne. På den måten ble det mulig å være heltidsfisker i Nord-Norge.

Et eksempel på hvordan systemet fungerte, kan vi finne hos den venetianske kjøpmannen Pietro Querini, som led skipbrudd på Røst i januar 1432. Han forteller om livet på Røst og om røstværingenes frakt av fisk til Bergen. Querini og hans mannskap fulgte i slutten av mai samme år med røstværingene

Et litt fantasifullt forslag til rekonstruksjon av Bryggen i Bergen på 1500-tallet. Akvarell av Rasmus Christiansen, ca. 1900. UiB

på deres reise til Bergen, men forlot følget på Fosen, etter å ha møtt erkebiskop Aslak Bolt (1428–50), for så å reise videre til Vadstena til lands. Av Querinis beretning fremgår det at folket på Røst ikke brukte mynt, men byttet til seg det de trengte i naturalier:

Saa reiser de i mai maaned afsted paa en noksaa stor baad på 50 botter (tønder), ladet med fisk. De drager til et sted i Norge, som heder Bergen, mer end 1000 miglier borte. Til denne handelsby kommer skibe med en drægtighed paa 300-350 botter med alle slags varer fra Tyskland, England, Skotland og Preussen, alt saadant, som er nødvendig til mad og klæder. Det er utallige folk, som kommer med sin fisk og utallige baade, og da byttes fisken bort for varer, som de trænger; thi, som jeg før har sagt kan det ikke avles noget der, hvor de bor. De har ikke og bruker ikke nogen mynt, naar de har byttet bort det, de vil, vender de tilbage; de sørger da altid for at have et sted, hvor de kan forsyne sig med ved til brændsel for hele aaret og med andre fornødenheder. (Oversettelse: A. Sommerfeldt.)

NORGE – ET SAMFUNN MED LITE PENGER

Når vi ser på pengeforhold generelt i Norge i perioden fra midten av 1300-tallet og frem mot begynnelsen av 1600-tal-

let, fremstår det som om mengden mynt falt betraktelig i forhold til på 1200-tallet. Vi har egentlig ikke gode tall på dette, da tiden etter 1319 er forsket lite på. En gang i løpet av Olav Håkonssons regjeringstid (1380–87), eller rett etter hans død, opphørte myntproduksjonen i Norge helt. Perioden etter Håkons død og frem til ca. 1480 har derfor ofte blitt kalt «det myntløse århundret». Den norske pengepolitikken hadde imidlertid vært ustabil lenge før utmyntingen opphørte. Etter 1377 ser vi at en stadig større del av prisfastsettingen skjer i utenlandsk mynt. Likevel var ikke «det myntløse århundret» helt myntløst. Funn fra hele landet viser at det var en stadig økende andel utenlandsk mynt i sirkulasjon. I kontrast til at hansaen aktivt forsøkte å holde mynten bort fra Nord-Norge, ser vi et stadig økende innslag av tysk mynt i funn fra hele landet, til og med Helgeland, i kjølvannet av etableringen av *Kontoret* i Bergen. Men i Nord-Norge nord for Helgeland er det ikke funnet mer enn 53 enkeltmynter totalt fra tiden mellom 1320 og 1560: 27 i Nordland, 24 i Troms og bare to i Finnmark. Interessant nok er den ene mynten fra Finnmark en nederlandsk gullmynt, en gylden fra Utrecht preget for biskop David av Burgund (1455–96), som stammer fra den tiden tyskerne forsøkte å forby mynt. På Helgeland er det til sammenligning funnet 399 mynter fra samme periode i de tre kirkene Herøy, Dønnes og Alstahaug. I tillegg ble det

Fremstilling av samer (skridfinner) fra 1555 i den svenske erkebiskopen Olaus Magnus' Historie om de nordiske folk (Historia de Gentibus Septentrionalibus).

funnet en stor skatt bestående av 188 engelske sterlinger, datert fra 1272 til 1377, på den lille holmen Havnøya, ved siden av Rødøy. Det kan være flere grunner til at Helgeland skiller seg ut fra områdene i nord, men én viktig grunn er nok den økonomiske og politiske nærheten til Trøndelag og erkebispesetet i Nidaros. Det var til Rødøy erkebiskop Bolt skulle på visitas da han møtte Querini.

HVEM VAR FISKERNE?

Når vi snakker om fiskerne i Nord-Norge, er dette en befolkning av svært variert opprinnelse. Historikeren Lars Ivar Hansen har gjennomgått de etternavnene som er dokumentert fra perioden, og det viser at fiskerne, i tillegg til de norske, var av dansk, svensk, tysk, nederlandsk, skotsk, shetlandsk og færøysk herkomst. På sitt vis deltok alle disse i det dansk-norske kongerikets gradvise og langtrukne kolonialisering og innlemmelse av Troms og Finnmark. De nordligste delene av dagens Norge var et konkurranseutsatt territorium, hvor flere riker brukte områdene som såkalt «skattland». Det vil si at ingen etablerte riker hadde full kontroll over området, men at de som bodde der, betalte skatt til tilstøtende, etablerte riker. Fra 1300-tallet betalte deler av den samiske befolkningen skatt til både Norge, Sverige og republikken Novgorod. Så

sent som på 1590-tallet hadde det dansk-norske riket bare full kontroll over deler av kystlinjen av Troms og Finnmark.

I tillegg til de som er nevnt ovenfor, er det dokumentert at sjøsamer – i hvert fall i Altafjorden – deltok i de kommersielle fiskeriene på regulær basis. Det var altså snakk om en svært blandet gruppe, hvor mange kom fra områder med en tydelig myntøkonomi. Likevel var det kreditt og ikke mynt som var gjengs. Fiskernes behov for stabile kjøpere og nødvendige varer for å komme seg igjennom en hard vinter, som tyskerne forsynte dem med i tilstrekkelig grad, var viktigere enn kontanter. Et sentralt moment er at det ikke ser ut til å ha vært utviklet lokale markeder eller lokal handel i store deler av Nord-Norge – så hvor skulle fiskerne da bruke kontanter? I tillegg sto de allerede i et gjensidig avhengighetsforhold med de tyske kjøpmennene. Da fiskerne i 1446 fikk pålegg om å bekrefte at de fulgte det norske riksrådets forordninger vedrørende handel, som gikk imot hansaens interesser, ba de hansaen om at dette ikke måtte holdes mot dem. Hansaen på sin side bekreftet at de ikke bar nag til fiskerne.

I tillegg til statens fysiske kolonialisering av de nordligste områdene, kan man spørre om hansaen, som var den økonomiske stormakten, bedrev en slags økonomisk kolonialisme i Nord-Norge. Kredittsystemet førte med seg en relativ velstand i denne delen av riket, og fiskerne ser ut til å ha ment at dette tjente dem godt. På den annen side var de fullstendig avhengige av tyskerne, noe hendelsene i 1446 viser. De nordnorske fiskersamfunnene hadde neppe noen illusjoner om at de var frie, men de vokste, og innbyggerne sultet ikke.

Var tyskernes krav om et forbud mot bruk av mynt en overreaksjon? Det kan hende, men det illustrerer hvor bekymret de var for at noen skulle bryte det lukrative monopollet på tørrfiskeeksport, selv om konkurrentene i dette tilfellet var deres egne allierte i hansasystemet. I lys av at det bare er funnet noen få nederlandske gullmynter, og at alle stammer fra midten av 1400-tallet, kan man kanskje si at frykten var ubegrunnet. Fiskerne var jo også tilsynelatende uinteresserte i å endre systemet. Men, og dette kan vi aldri vite, hvis ikke tyskerne hadde kvalt nederlendernes forsøk i starten, kan det tenkes at utviklingen hadde gått i en annen retning – med tidligere og mer utstrakt pengebruk også i de nordligste delene av Norge.

Forfatter

Jon Anders Risvaag er førsteamanuensis i numismatikk, ansatt ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Små skrin rommer STORE HISTORIER

Relikvieskrin – i dag en ukjent gjenstand for de fleste. Men også for vikingene som kom til Storbritannia for første gang, må disse vakre skrinene ha vært eksotiske og spesielle. Med edelt metall og fargerik, detaljrik dekor ble fristelsen til å ta med seg de små skrinene hjem til Norge tydeligvis stor.

*De to husformede relikvieskrinene er de eneste kjente hele skrinene fra vikingtid i Norge.
Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet*

ELLEN GRAV

Europa er det bevart tolv små relikvieskrin fra De britiske øyer, som er formet som små hus eller kirker. Seks slike husformede skrin befinner seg fremdeles i Storbritannia, og har aldri vært i jorden. I Norge er hele tre komplette skrin funnet. Ett av dem er i dag i København, mens to befinner seg på NTNU Vitenskapsmuseet. Disse to er de eneste som er funnet i hedenske graver, og i begge gravene var det mye annet rikt gravgods. Ett av relikvieskrinene stammer fra Melhus i Overhalla, mens det andre er funnet på Setnes i Rauma.

MELHUSSKRINET

Skrinet fra Melhus gård i Overhalla, nord i Trøndelag, ble funnet i 1906. Den var bonden på gården som oppdaget det i en gravhaug. Selve graven besto av en 9 meter lang båt, og selv om det ikke var noe skjelett bevart, tyder gjenstandene på at både en kvinne og en mann var begravd her. Skrinet lå i en treboks, hvor også et par ovale spenner, en stor ryggknappspenne, 137 perler, en spenne laget av et irsk beslag, et vevsverd, et spinnehjul og en dekorert plate av hvalbein var lagt ved.

Det lille skrinet er laget av barlind, med beslag av kobberlegering. Det er 11,8 cm langt, 4,7 cm bredt og 8,3 cm høyt. På lokket og foran har skrinet vært belagt med et lag bronse, mens bak og nede på sidene har det ikke vært noen beslag. Skrinet har også oppheng for en bærestropp, som er dekorert med glass og emalje. Bærestroppen tyder på at det har blitt båret rundt under ritualene det utgjorde en del av.

Overhalla ligger i Namdalen, som er rik på funn fra hele jernalderen. Denne dalen, med den kjente lakseelva Namsen, har vært en viktig ferdselsåre mellom fjell og sjø. Svært ofte er det konsentrert arkeologiske funn langs gamle ferdselsårer.

SETNESSKRINET

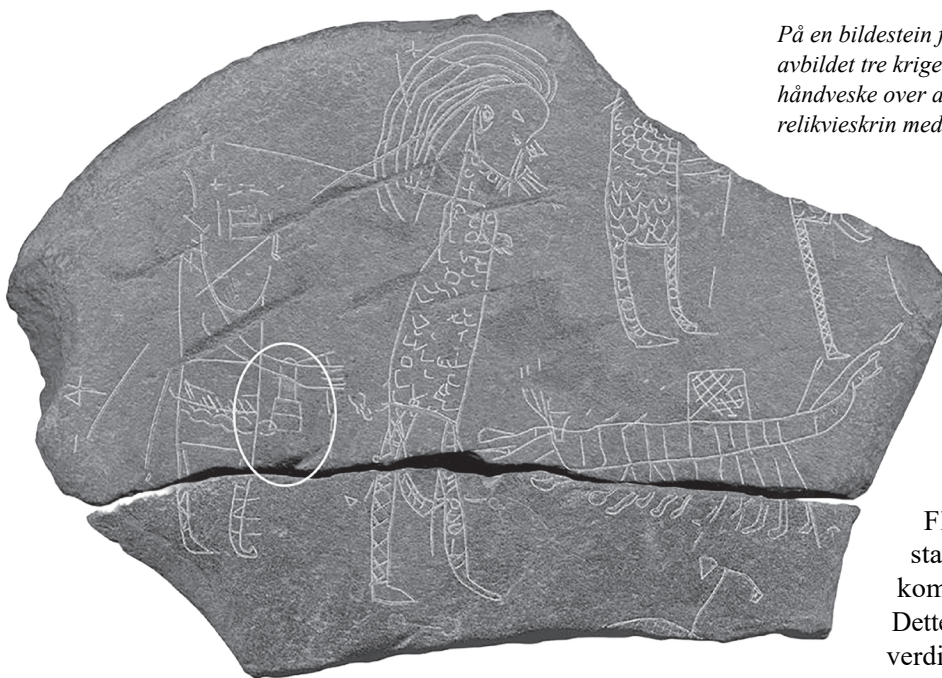
Skrinet fra Setnes ble funnet i 1961, under planering av et jorde, nesten helt nede ved sjøen rett ved der Grytten kirke lig-

Relikvieskrinet fra Melhus gård i Overhalla. Festet til bærestroppen er dekorert med emaljering, med fine mønstre. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

ger i dag. Heldigvis lå de fleste gjenstandene under et hvelvet bronsekar, som fikk forholdsvis hard medfart. Men de andre gjenstandene ble dermed funnet i relativt god forfatning. Gravgodset lå samlet i en 6–7 meter lang båt. I 1961 var det ikke kjent noen haug over graven, men eldre innberetninger forteller om mange gravhauger her tidligere. Det ble avdekket en samling helt spesielle gjenstander: halvparten av en gullknapp brukt på en bispestav, én skålvekt, to vektlodd med flott dekorerte beslag, flere spesielle spenner og perler, én kufisk mynt og en rekke andre ting.

Setnesskrinet er også laget av barlind, og belagt med bronseplater. Enkelte steder kan vi se rester av emaljert dekor. Skrinet er omtrent like stort som Melhusskrinet: 11,5 cm langt, 5 cm bredt og 8,8 cm høyt. Også dette skrinet har spor etter fester til en bærestropp. Enkelte steder er det dekorert med emalje. Lokket var hengslet, og skrinet har hatt en enkel

På en bildestein fra den skotske øya Inchmarnock er det avbildet tre krigere, hvor en har noe som ser ut som en liten håndveske over armen. Dette er antatt å være et husformet relikvieskrin med bærestropp. © Leeds University

lås med en tynn metallstang som kunne skyves inn i et spor langs forsiden av skrinet og inn i bøylen på et lite beslag i lokkets kant. Låsen bærer tydelig preg av å ha blitt brutt opp. Skrinet dateres til 900–950 e.Kr. og stammer fra Irland.

Setnes ligger ved utløpet av elva Rauma, i indre del av Romsdalsfjorden. Her møter sjøveien ferdselsårene som kom ned fra fjellet, og som knytter Rauma til henholdsvis Gudbrandsdalen, Dovrefjell og Sunnmøre. En rekke gjenstander fra vikingtid er også funnet lenger opp i dalen.

Relikvieskrinet fra Setnes i Rauma. De to relikvieskrinene er like i størrelse, men svært ulike i dekor. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

HANDEL OG PLYNDRING

Flere av gjenstandene fra Setnesgraven stammer fra Irland og Nord-England, og kommer åpenbart fra kirker eller klostre. Dette var «myke mål», altså steder med mange verdifulle gjenstander, men uten bevoktning.

Dermed var det enkelt for vikingene å ta seg inn og plyndre det de måtte ønske – uten respekt for religion eller folk. Det er ikke alltid så lett å si om gjenstander er plyndret, handlet eller stammer fra tidlig kristen tilnærming. Gjenstander med helt klart kristent innhold, som i tillegg er omdannet eller ødelagt, må vi likevel gå ut ifra er plyndret, da det er lite trolig at de kristne ville ha solgt unna gjenstander som hadde et religiøst meningsinnhold. Etter at de kom hit til lands, kan de ha fungert som handelsvarer innad i nordiske miljøer.

Den første skriftlige kilden som omtaler et vikingangrep på De britiske øyer, sted- og tidfester det til øya Portland i grevskapet Dorset i Sørvest-England i 789 (eller en gang mellom 786 og 802, om vi bruker kildene forsiktig). Ifølge kildene skal tre skip ha ankommet, og disse skal ha kommet fra Hordaland. Den første kjente plyndringen av en kirkelig bygning er angrepet på klosteret i Lindisfarne i 793. I årene som følger, forteller kildene om gjentagende raid langs kysten av England og Irland.

Vikingraid over Nordsjøen krevde forkunnskaper som trolig var blitt tilegnet i årene før de første kjente raidene. Arkeolog Aina Heen Pettersen mener at allerede fra år 770 kan det ha foregått rekognoseringsturer for å få erfaring med sjøreisen, samt kunnskap om forholdene i Irland og Storbritannia. Dette er basert på skriftlige kilder og arkeologiske funn. I denne fasen kan det ha foregått småskala handel eller mindre raid, og noen av de tidligste objektene langs norskekysten kan stamme fra disse forundersøkelsene.

Det er ca. 170 nautiske mil fra Vestlandet til De britiske øyer. Under gode værforhold ville seilasen ta en dag eller to. Men kryssingen av Nordsjøen kunne også bety å ikke se land på flere dager. Dette var en reise forbundet med høy risiko, og kunnskap om navigering må ha vært essensielt. Også landingsforholdene på kysten av Irland må man ha hatt minner og personlig kunnskap om, samt erfaring bygget opp over tid.

Setnesskrinet har hatt en låsemekanisme og hengsler som nå er ødelagt. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

GJENSTANDENE SOM HISTORIEFORTELLERE

Eksotiske gjenstander i norske graver kan ha fungert som symboler på en vellykket reise. De har trolig spilt en rolle i historiefortellinger, som en form for effekter som forsterket historiene. I vikingtidens samfunn var historiefortelling viktig, og samlende, men kunne også fremheve enkeltpersoners prestasjoner – som for eksempel bragden med å reise over havet. En slik reise krevde både mot og kunnskap.

Både Melhuskrinet og Setnesskrinet ble lagt hele i gravene. Men vi har flere eksempler på at relikvieskrin, og andre gjenstander fra Storbritannia, ble delt opp i mindre stykker her hjemme og ofte båret som smykker. Dette foreslår Aina Heen Pettersen skjer når symbolikken til disse gjenstandene er etablert i det norrøne samfunnet, slik at deler av gjenstandene kunne ha samme effekt som historiefortellere som når de var hele. På denne måten kunne en symbolsk gjenstand signalisere tilknytningen til vikingferdene, og historiene om gjenstandene og hvordan man fikk tak i dem, kunne deles av flere.

Melhus- og Setnesskrinet vitner om hvordan gjenstander kunne endre mening gjennom sine liv. Fra å være hellige kirkeskatter brukt i kristne ritualer, ble de til tilrøvede skatter som symboliserte de voldsomme vikingtoktene og som etter hvert havnet i hedenske gravritualer. I dag har de blitt verdifulle museumsgjenstander og kan ses på utstillingen «Viking» ved Vitenskapsmuseet i Trondheim.

Denne artikkelen er basert på forskning fra Aina Heen Pettersens doktorgradsavhandling.

Forfatter

Ellen Grav er arkeolog, ansatt ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

*Reproduksjon av Helgalandsbåndet fra Helgaland i Vindafford. Båndet er vevd av Randi Stoltz.
Foto: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger*

Brikkeveving er en gammel teknikk som har vært i bruk i Norden siden bronsealderen, og den holdes fortsatt i live gjennom tilvirkning av bunader fra Telemark. Likevel blir brikkeveving i dag i stor grad assosiert med vikingtid. Hvordan ble brikkebånd i vikingtiden produsert, av hvilke materialer, og hva kan bruken av disse fortelle om vikingenes forhold til klær?

NIKI K. DIMITRACOPOULOU

BRIKKEVEVING

Brikkeveving er en vevteknikk med dype røtter, og det arkeologiske materialet tyder på at den har vært praktisert i Norden så langt tilbake som bronsealderen.

Et av de eldste slike funnene her i landet er et myrfunn fra Tegle på Jæren datert til yngre romersk jernalder, ca. 200–400

år e.Kr. Der ble det blant annet funnet en påbegynt brikkevev med oppsatt renning, samt flere rester av uferdige tekstilstykker, inkludert rester av ullkypert kantet med brikkevevde bånd. Et av de best bevarte eksemplene fra vikingtid er den storslagne Oseberggraven, som inneholdt flere intrikate brikkevevde bånd. I dag lever vevteknikken videre i form av

Fra selekjole til BELTESTAKK – brikkevevde bånd i vikingtid

brikkeevstradisjonen fra Øst-Telemark, hovedsakelig i sammenheng med produksjonen av folkedrakter fra dette området. Mest kjent av disse er beltestakken, der brikkevevde bånd brukes i håret som hårvippe, på forkleet som forklebånd, og ikke minst som belte – i form av det brede, karakteristiske beltet som har gitt navn til denne draktskikken.

I Norge er det foreløpig ikke funnet mange eksempler på brikkevevde bånd fra vikingtid, selv om det er gjort flere funn andre steder i vikingenes verden, som for eksempel i Birka, Lund og Jorvik. Den største materialmengden i Norge er fra folkevandringstid, og det er gjort flere funn av brikkebånd datert til denne perioden, deriblant i Snartemo, Helgaland og Vangsnes. I folkevandringstid hadde brikkevevde bånd i stor grad samme bruksområde som i vikingtiden, hovedsakelig som dekorasjon på klesdrakten.

Brikkevevde bånd ble brukt som dekor i halsåpningen og i ermelinningen på ulike klesplagg, som belte og på buksebena på mannsdrakten. Man antar at denne typen bånd i folkevandringstid – i likhet med i vikingtid – gjerne var forbeholdt individer som tilhørte det øverste sjiktet i samfunnet.

Både menn og kvinner pyntet seg med brikkevevde bånd i vikingtid, og kun plasseringen på drakten varierte noe. Brik-

kebånd ble brukt som pynt på alt fra hatter til skjorter, kjoler og kaftaner. I Birka i Sverige er det også funnet klesplagg der brikkebånd ble brukt som dekorasjon på tvers av plagget over brystet, ikke kun i linningene eller for å forsterke sømmer, slik det ser ut til å ha vært mest vanlig i vikingenes draktskikk. Brikkebånd ble også brukt til dekor på andre tekstilarbeider, som for eksempel i Oseberggraven, hvor fragmentene av en billedvev er kantet med et smalt brikkevevd bånd.

SILKE FRA ØST

Den mest kjente eksemplene på brikkevevde bånd fra vikingtid i Norge ble funnet i Oseberggraven, som inneholdt 51 bånd i ull og silke. I resten av Skandinavia er det også gjort rike funn fra viktige byer og bosetninger i vikingenes verden, for eksempel i Birka og i Lund. Ull ser ut til å ha vært det foretrukne materialet til bruk i brikkevev, og går igjen i mange av funnene. Å kombinere ulike materialer var ikke uvanlig, og det er flere funn av brikkevevde bånd med silke-, ull-, gull- og sølvtråd, og mulige innslag av lin. For eksempel var flere av båndene fra Birka vevd med silketråd dekket med gull og sølv. Silke var både ettertraktet og kostbart, og silken i båndene fra Birka var antagelig importert fra Bysants og Persia, og utgjør dermed et eksempel på vikingenes handel og kontakt med Østen.

*Et av fragmentene av billedteppet fra
Oseberggraven. Foto: Eirik I. Johnsen,
Kulturhistorisk museum, UiO*

Fargerike brikkebånd fra Oseberggraven. Båndene er rekonstruert av Bente Skogsaas. Foto: Elisabeth Bekkevard / Oseberg Vikingarv

TEKNIKK

Brikkeveving er en relativt ukomplisert vevteknikk, men kan brukes til å produsere tekstiler med kompliserte og intrikate mønstre. Renningen (garnet) tres gjennom de fire hullene i brikkene, og man vever ved å vende brikkene $\frac{1}{4}$ gang før man bruker vevkniven til å legge inn innslaget – selve tråden man vever med. I dag er brikkene ofte laget av kartong, men i vikingtid var de laget av materialer som tre, bein og horn. Antallet brikker tilsier hvor bredt båndet vil bli; for eksempel hadde det påbegynte brikkebåndet som ble funnet i Oseberggraven, 52 brikker, og det ferdige båndet ville da blitt om lag 5,2 cm bredt. Grovt sett kan man si at én brikke tilsvarer ca. 1 mm brikkebånd. Teknikken produserer tette

og slitesterke tekstiler som egner seg godt til belter og dekorative bånd.

Brikkevev er også praktisk i den forstand at veveren kan ta med seg arbeidet og veve der det passer. Renningen kan spennes opp nærmest hvor som helst, og man er ikke avhengig av en stor og tung vev.

SPINNING OG VEVING

Å veve tekstiler manuelt på en tradisjonell vev er tidkrevende arbeid, og det er derfor ikke vanskelig å forestille seg at en

stor del av en vikingkvinnes hverdag gikk med til veving, spinning og bearbeiding av klær og andre tekstiler til bruk i hjemmet. Ikke bare er høstingen og bearbeidingen av råstoffet en omfattende prosess, men å spinne, bleke, farge og sy krever også tid og ferdighet. Nøyaktig hvor lang tid det tok å produsere klær i vikingtiden, kan man ikke vite helt sikkert, men ved å prøve ut teori i praksis kan vi få en idé om dette tok. Ved Ribe Vikingecenter i Danmark ble det gjennomført et eksperiment for å se hvor mange timer det ville ta å lage en skjorte basert på et funn fra Viborg på Jylland.

Ut fra dette kom de frem til at å produsere en linskjorte – fra såing av frø og høsting av råmateriale, til veving og monteringen av plagget – til sammen tar opptil 355 timer. En erfaren spinnerske kan bruke om lag 200 timer på å spinne nok lingarn til veving av en enkelt skjorte. Om man regner med en arbeidsuke på 40 timer, vil det ta ca. ni uker å produsere en skjorte i lin. Å veve kun 1 mm brikkevevd bånd kunne ta opptil én time for de mer kompliserte mønstrene.

FARGER

I vikingtidens samfunn var skillet mellom fattig og rik, slave og fri mer markant enn det er i dag, og behovet for å markere dette skillet var også viktigere. Fargesterke klær og tilbehør fungerte som statussymbol, og var forbeholdt velstående individer. I en tid før industrielle fargeprosesser gjorde det mulig å produsere intense og varige fargenyanser på en enkel måte, var sterke og klare farger vanskelig å fremstille, og var dermed noe sjeldent og ettertraktet. Hverdagsklær bestod gjerne av grov og ufarget ull, lin og hamp. Kun individer med høy status hadde mulighet til å kle seg i finvevd ull og silke i sterke farger. Om vikingene pleide å farge lin, vet vi ikke sikkert. Lin lar seg ikke farge like lett som ull, og fargen kan gjerne bli noe blass. Bleking av lin er mer sannsynlig, om ikke lintøyet forble ubleket og i sin naturlige grå-brune farge.

Kjemiske analyser av rester av fargestoffer på tekstilfunn kan gi en indikasjon på hvilke planter og stoffer som ble brukt, og dermed hvilken farge plagget hadde. Tekstilenes opprinnelige farge er ikke alltid lett å tyde ved første øyekast, ettersom tekstiler ofte blir misfarget av å ligge i jord over tid, samt av andre objekter som ligger i nærheten av dem. Blått fra vaid, lilla fra lav, rødt fra krapp og rødbrunt fra valnøtt er farger som går igjen i det arkeologiske materialet, og som ser ut til å ha vært vanlige i vikingtid. Oseberggraven inneholdt valnøttskall, som muligens kan være relatert til farging av tekstilene som ble funnet der.

BÅNDENE I OSEBERGGRAVEN

Oseberggraven er en båtgrav datert til år 834 e.Kr. gjennom dendrokronologi. Den er et av de mest storslagne gravfun-

nene fra vikingtid. Kvinnene i Oseberggraven var utstyrt med svært rikt og prangende gravgods, og tekstilene var intet unntak. Sammen med dem var det nedlagt blant annet 15 hester, en praktfull vogn, en utsmykket seng i tre og mange kostbare tekstiler. Det er tydelig at disse kvinnene tilhørte det øverste sjiktet i samfunnet og hadde høy status mens de levde.

Graven inneholdt til sammen 51 brikkevevd bånd, i tillegg til et påbegynt brikkebånd som fortsatt hadde brikkene tredd på. Vevet bestod av 52 brikker, og kan ha vært arbeidet til en av disse to kvinnene. Båndene var vevd av ull og silke, og ser ut til å ha vært benyttet som dekorasjon på tekstiler til bruk i interiør, som for eksempel kantbåndet på billedteppet. Båndet var vevd med et geometrisk mønster, med ullgarn i rødt, gult og svart. Det som en gang var praktgjenstander, bærer tydelig preg av å ha vært nedgravd i jorden i over tusen år, og fargene på tekstilene er ikke lenger enkle å tyde. Betydningen bak motivet er heller ikke klart for oss i dag, men det som er avbildet, tolkes gjerne som en prosesjon i forbindelse med gravleggingen av kvinnene, og er et av få eksempler på figurativ kunst fra vikingtid. Sammenlignet med vevde bånd som ble brukt i draktskikken i Telemark på 1700- og 1800-tallet, er båndene i Oseberggraven mer kompliserte, både i mønsteret og selve vevteknikken. De kan tolkes som representative for skandinavisk brikkevevings-tradisjon i vikingtid.

Bruken og produksjonen av brikkevevd bånd reflekterer vikingenes ønske om å bruke og omgi seg med vakre tekstiler og gjenstander. Å veve, farge og sy klær var tidkrevende arbeid i en tid før symaskinen og den mekaniske vevstolen fantes, og klærne var dermed mer kostbare. Forseggjorte klær av høy kvalitet markerte status, og bruken av silke, sølv og vevde bånd var et symbol på høy status og rikdom. Disse gjenstandene var ettertraktede, og vikingene var villige til å reise langt for å få tak i dem.

Forfatter

Niki Kamperhaug Dimitracopoulou er bachelor i arkeologi fra NTNU Vitenskapsmuseet.

Lesetips

Andersen, P. 1979. *Brikkevev*. Aschehoug.

Christie, I.L. 1985. *Brikkevevd bånd i Norge: levende tradisjon og glemte teknikker*. Norsk Folkemuseum.

Vedeler, M. 2018, 10. des. *Hva kan tekstiler fortelle oss om fortidens mennesker?*

Norgeshistorie.no. <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/arkeologi/K0707-Hva-kantekstiler-fortelle-oss.html?vrtx=tags>

Vedeler, M. 2019. The Oseberg Tapestry. The Oseberg Tapestry.

På dypet av Røssvatnet

– jakten på Nordlands Atlantis

Etter en rask oppdemming på slutten av 1960-tallet ble Røssvatnet Norges nest største innsjø. Gårder med innmark ble neddemmet, og kun et fåtall kulturminner ble registrert i forkant av denne prosessen. I sommer fikk arkeologene endelig muligheten til å vandre langs tilnærmet opprinnelig vannstand og registrere noen av de oversvømte kulturminnene.

*Vannet stiger og sluker en av gårdene i Sjøvika.
Foto: Torfinn Skogsås, Helgeland museum*

*Celt funnet på Småfannaholmen.
Foto: Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet*

GRETE IRENE SOLVOLD

Det er den såkalte sektoravgiften som gir oss mulighet til endelig å få registrere og undersøke kulturminnene i Røssvatnet.

De arkeologiske registreringene måtte gjennomføres i den tiden magasinene likevel er nedtappet eller av andre årsaker er lav. I realiteten er det derfor et svært kort vindu på våren hvor det er mulig å gjennomføre slike undersøkelser; rett etter at isen er smeltet og før vannet har steget altfor mye.

En gjennomgang av tidligere registrerte kulturminner og innkomne funn til museet viste at området er rikt på funn fra steinalder og bronsealder, men også fra jernalder. I tillegg finnes det en stor andel samiske kulturminner. De arkeologiske undersøkelsene som ble gjennomført i sommer, vil hjelpe oss til å forstå mer om hvilke ressurser som trakk folk til Røssvatnet, samt hvilke aktiviteter som foregikk her i forhistorisk og historisk tid.

NEDDEMNINGEN I 1957

Røssvatnet og Tustervatnet var to vann som ble ett i 1957. Etter oppdemmingen var høyeste regulerte vannstand 383,4 moh., 10–11 meter over opprinnelig vannstand. Oppdemmingen skjedde raskere enn planlagt og fikk store konsekvenser for befolkningen i området. Enkelte gårder rakk ikke å høste avlingen sin, eller redde redskaper og hus.

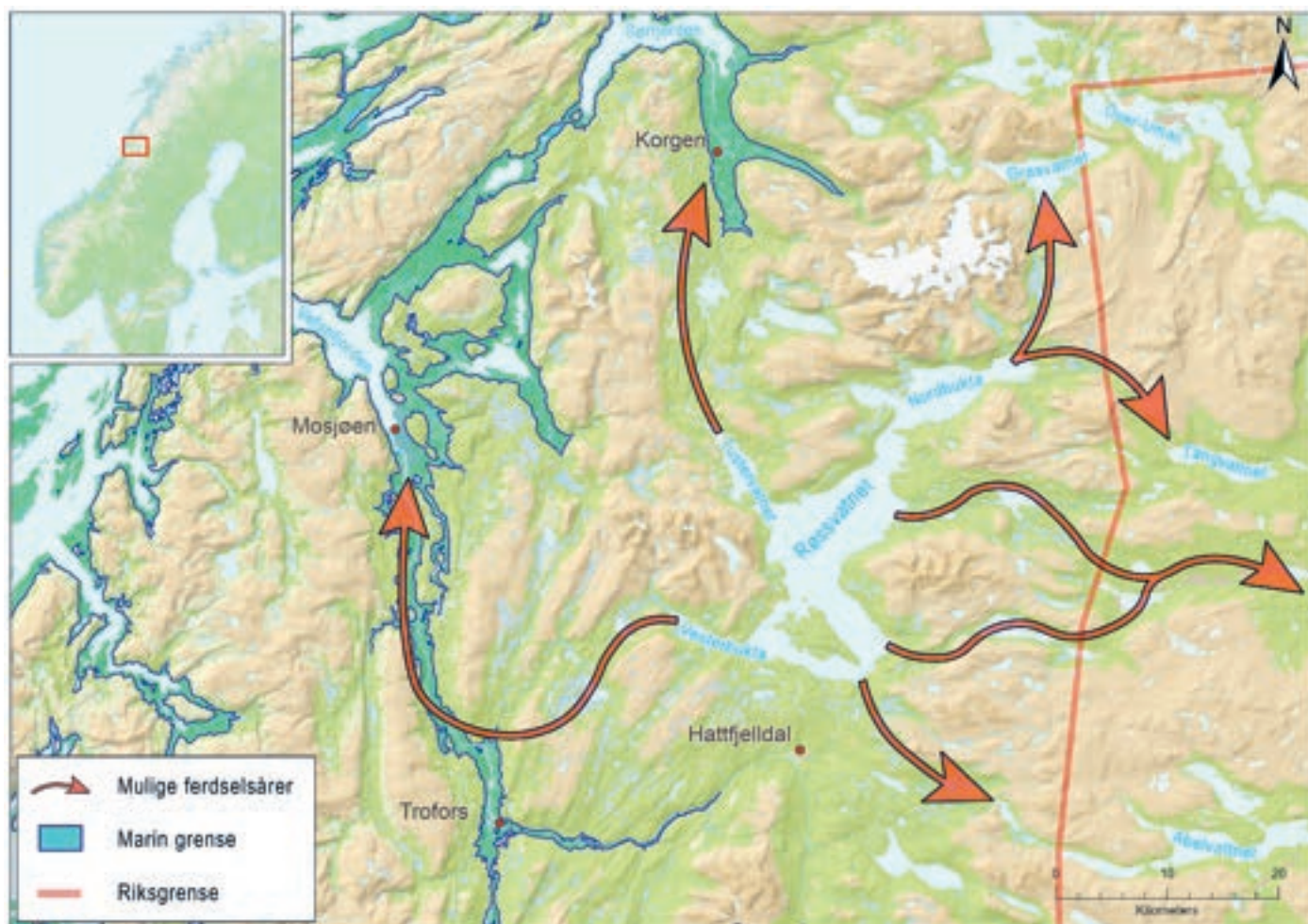
Varsel om utbyggingen kom til Vitenskapsmuseet for sent, og det ble derfor gjort få arkeologiske undersøkelser i forkant.

Men arkeologen Harald E. Lund hadde noen sesonger ved Røssvatnet like før og etter oppdemming, hvor han intervjuet lokalbefolkningen og registrerte flere kulturminner.

Siden oppdemmingen har det blitt innlevert flere funn fra Røssvatnet som er blitt avdekket ved lav vannstand, enten av privatpersoner eller av arkeologer. Det er snakk om bl.a. funn fra steinalder i flint, kvarts, kvartsitt og skifer, asbestkeramikk, samt en bronsecelt fra Småfannaholmen i Tustervatnet.

Det er blitt gjennomført et par arkeologiske utgravinger ved Røssvatnet tidligere, bl.a. av en steinalderboplass ved hjelp av dykking (Tuddenham 2003 og 2004), samt en undersøkelse av et beingjemme og en moderne bosetning (Lorentzen 2015). Dessuten er det gjennomført flere registreringer av samiske kulturminner (bl.a. ildsteder/aernieh, gammetufter, beingjemmer og oppbevaringsgroper/boerne) som viser at den samiske tilstedeværelsen ved Røssvatnet har vært betydelig. I tillegg finnes det fangstgropanlegg bl.a. på Hjartfjellneset og ved Skarelva som viser at fangst sannsynligvis har vært en viktig ressurs på indre Helgeland.

Området er interessant fordi Røssvatnet er et knutepunkt mellom nord og sør, øst og vest. Fra Vesterbukta kan ferdselsveiene ha gått helt opp til Mosjøen – dette kan være årsaken til at det er gjort mange funn her. Ferdselen har antagelig også gått over til vassdragene på svensk side, samt nordover til Gressvatnet og vassdragene i dette området. Indre Helgeland har vært et rikt fangstområde som har vært utnyttet av fangstfolk gjennom tidene. Trolig har Røssvatnet vært et

Kart over Røssvatnet og Tustervatnet med mulige kommunikasjonsveger. Illustrasjon: Magnar Mojaren Gran, NTNU Vitenskapsmuseet

Pia Seljeås (NFK) måler inn ildstedene med GPS. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Magnar Mojaren Gran er klar for å kjøre dronen med LiDAR-skanner. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Arne A. Stamnes i høy fart fram og tilbake over lokaliteten med magnetometer. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Astrid B. Lorentzen fotograferer stranden med drone for å dokumentere kulturminnene som ble registrert. Foto: Pia Seljeås, Nordland fylkeskommune

↑ Et ildsted på vei til å nok en gang bli slukt av vannmassene. Foto: Stine Grøvdal Melsæther, Nordland fylkeskommune

← Galmie (samisk gravsted) ved Tustervatnet. Foto: Lene Vestrum Kirkhus, NTNU Vitenskapsmuseet

knutepunkt for handel og transport av varer fra disse områdene, for eksempel ulike steinråstoff til redskapsproduksjon, skinn og gevir.

FORPROSJEKT 2024

Feltarbeidet i år var kun et forprosjekt, og ble gjennomført i månedsskiftet mai/juni av arkeologer fra Sametinget, Nordland fylkeskommune og NTNU Vitenskapsmuseet. Da vannet steg jevnt hele perioden, jobbet vi ti lange dager sammenhengende. Vi kunne ikke sitte og se på at vannet slukte kulturminnene gjennom helga.

Da vi ankom, var vannstanden allerede 1,4–2,1 meter over opprinnelig vannstand. I løpet av de ti dagene økte vannstanden ytterligere 2,1 meter, og vi var vitne til at store landområder med kulturminner ble oversvømt. Lokalbefolkningen kunne informere om at det var mange år siden Røssvatnet hadde vært så lavt. Derfor var vi utrolig heldige med denne feltsesongen.

En røys like utenfor reguleringssonen ved Tustervatnet. Foto: Stine Grøvdal Melsæther, Nordland fylkeskommune

Formidling til lokalbefolkningen i trolsk stemning. Foto: Lene Vestrum Kirkhus, NTNU Vitenskapsmuseet

To basisfragment (den delen av som er festet i pilskafet) av lansettformede pilspisser og en pilspiss med triangulær tange (midten). Disse er laget i kvarts og er flateretusjerte, som betyr at man har slått av små fliser fra eggen og langs kroppen av stykket, slik at man ender opp med en spiss med et tilnærmet spissovalt tverrsnitt. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

En slipt kniv i rød skifer. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Basisfragment av nok en lansettformet pilspiss i kvarts (breksjekvarts). Foto: Astrid B. Lorentzen, NTNU Vitenskapsmuseet

Kvartsittavslag av ulik kvalitet og farge. Sannsynlig hentet fra nærliggende områder. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Et utvalg av råstoffene som er funnet ved Røssvatnet. Fra venstre: kvartsitt, flint og kvarts. Flint finnes ikke naturlig i indre Helgeland, så dette råstoffet må ha blitt fraktet hit fra kysten. Men kvarts og kvartsitt er hentet fra nærliggende områder. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

↑ Et lite skår av asbestkeramikk. Her kan man se de lange asbestfibrene som man har brukt som magringsmiddel i leira for å lage varmebestandige kar. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

← Stine Grøvdal Melsæther (NFK) hadde virkelig øynene med seg da hun fant det lille skåret av asbestkeramikk. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Under årets feltsesong ble området som hadde potensial for forhistorisk og samisk bosetning, synfart. Dersom vi fant nye kulturminner, ble disse registrert og målt inn med GPS. Vi gjennomførte også kontroller av tidligere registrerte kulturminner. I utvalgte områder ble det gjennomført en skanning av topografien med LiDAR, en laserskanning som gjøres med drone. Dataene bearbejdes digitalt, slik at vegetasjonen kan fjernes og kulturminner og andre menneskeskapte spor kommer fram. I tillegg ble større områder fotografert med drone – for å se om det er mulig å gjenkjenne kulturminner som er synlige på overflata. Formålet med å teste ut disse metodene er å se om de kan være til hjelp når man under tidspress skal registrere store områder.

Utenom registreringene ble også løsmassene i reguleringssonen undersøkt, med tanke på hvordan de blir påvirket av

den årlige fluktueringen av vannet. Vi gjennomførte derfor en georadar-undersøkelse av en tidligere registrert boplass som viste synlige tegn på erosjon. Dette er en bakkepenetrerende radar som benytter elektromagnetisk stråling og radarteknologi for å oppdage objekter og grenseflater under jordoverflata. Med denne metoden fikk vi kartlagt tykkelsen på de ulike løsmassene på lokaliteten. Etterpå ble det gravd en sjakt med gravemaskin i samme område, for å kontrollere dataene som georadaren hadde gitt oss. I tillegg ble det gjennomført målinger med georadar og magnetometer på en lokalitet med synlige ildsteder. Dette for å se om disse metodene kunne gi oss informasjon om hva mer som kunne skjule seg i undergrunnen på lokaliteten uten å grave.

Det planlegges også en undervannsundersøkelse for å kartlegge topografien på steder vi ikke kommer til under vann.

Det ble også funnet et fiskesøkke laget av en rullestein, hvor man har laget hakk i sidene for å feste snøret. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

En liten slipt meisel i bergart. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Forhåpentligvis kan vi samtidig oppdage kulturminner som er synlige på overflata. Denne undersøkelsen må gjennomføres når vannstanden er på det høyeste, og vil derfor finne sted i løpet av høsten.

FORELØPIGE RESULTATER

I løpet av undersøkelsen fant vi flere nye og spennende lokaliteter, og vi fikk kontrollert tidligere registrerte kulturminner. Noen av lokalitetene var svært skadet som følge av reguleringen, mens andre fortsatt hadde rester av den opprinnelige torven intakt. Torven har beskyttet kulturminnene mot vannskylling og isskuring gjennom reguleringen.

De intakte lokalitetene har spesielt stor verdi for oss. Spredningen av funnene, sammen med eventuelle strukturer som ildsteder eller husstrukturer, kan fortelle mye om hvordan man levde i perioden boplassen var i bruk. Vi håper at vi kan finne flere slike intakte boplasser under neste års feltarbeid. Disse vil være aktuelle for videre undersøkelser når vi kommer i gang med hovedprosjektet de etterfølgende årene.

Under feltarbeidet ble det nyregistrert og kontrollregistrert flere aernier (samiske ildsted), en galmie (samisk grav), en mulig gravrøys, en fangstgrop, samiske boplasser og boplasser fra sen steinbrukende tid. Vi har også fått tatt ut kull fra et ildsted, og vi håper på fine karbondateringer.

Gjenstander som ble funnet, er blant annet flere flateretusjerte pilspisser i kvarts. Disse var vanlige i sen steinbrukende tid (ca. 2300–500 f.Kr.), og det finnes mange av dem i dette området. Spissene er identiske med de som er funnet ved bl.a. Gressvatnet og Akersvatnet på 1960-tallet. I ett av prøvestikkene (40 x 40 cm) som vi gjorde, i et relativt intakt område, var det over to hundre små avslag. Så her har vi plumpet rett opp i en steinsmeds knakkeplass, hvor han har laget flotte flateretusjerte spisser. Hovedparten av funnene er avslag, som

er avfall fra produksjon av steinredskaper, i flint, kvarts og kvartsitt. I tillegg er det blant annet funnet en skiferkniv, samt flintkjerner, som antyder opphold også i eldre tider.

Vi fant også en sykkel som hadde gått tapt ved oppdemmingen i 1957. Foto: Grete Irene Solvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Det er fantastisk å være arkeolog når man kan vandre langs flotte strender i strålende vær. Foto: Lene Vestrum Kirkhus, NTNU Vitenskapsmuseet

Men det aller siste funnet som ble gjort den siste dagen, var nok det beste av alt. Dette var et skår av asbestkeramikk (ca. 1800 f.Kr. til år 0) like ved en oval struktur av steiner som kan være rester av en liten tuft. Keramikk er skjørt og tåler ikke så mye friksjon, så at dette skåret har overlevd isskuring og fluktuering av vannet, er overraskende. Sannsynligvis har dette skåret nylig blitt vasket fram, og dersom vi ikke hadde funnet det, ville det nok ha smuldret bort innen neste sesong.

VIDERE UNDERSØKELSER VED RØSSVATNET

Årets undersøkelser var et forprosjekt som skal gjøre oss i stand til å stille gode spørsmål ved senere undersøkelser. Vi håper dette prosjektet kan bidra til å gi oss ny kunnskap om menneskene som har oppholdt seg og livnært seg av ressursene i indre Helgeland gjennom tidene. Blant annet ønsker vi å finne svar på følgende: Når oppsto de første sporene etter menneskelig aktivitet i området, og hvor kom disse menneskene fra? Hvilke ressurser har man benyttet seg av rundt Røssvatnet til ulike tider? Kan råstoffbruk og teknologi si noe om kommunikasjons- og ferdselsveier over tid? Kan ressursutnyttelse knyttes til etniske relasjoner i jernalder

og middelalder, og har de en større tidsdybde enn hva de etnografiske og historiske kildene kan vise til? Hvordan har samiske bosetningsmønstre og samisk ressursbruk sett ut i nyere tid? Alle disse spørsmålene kan bidra til å gi ny kunnskap om Røssvatnet som et knutepunkt mellom øst og vest, samt nord og sør, og om hvordan ferdselen i landskapet og kommunikasjonen har foregått.

Dette er altså kun starten på et større prosjekt. Røssvatnet og Tustervatnet er så store at det er vanskelig å få registrert alle områder like godt. Selv med ytterligere ett forprosjekt neste år, må vi nok gjøre harde prioriteringer på hvilke områder vi får registrert, og sannsynligheten for at kommende sesong blir like god – med relativ lav vannstand – er nok liten. Likevel gleder vi oss til å fortsette med dette prosjektet, og håper å finne flere lokaliteter som kan bidra til å besvare de store spørsmålene.

Forfatter

Grete Irene Solvold er arkeolog, ansatt ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved NTNU Vitenskapsmuseet.

En LEATHERMAN fra STEINALDEREN?

I Stavika på Otrøya satt det en gruppe mennesker og laget jakt- og fangstredskaper av flint for rundt ti tusen år siden. De etterlot seg små fliser og avslag av dette for dem svært viktige materialet. Kanskje snakket de lavt sammen om noe rart en bestemor pleide å si, eller om den gangen de havnet midt inne i en stor hvalstim med de små skinnbåtene sine. Det flintavfallet vi finner i dag, har overhørt disse stemmene, og kanskje har det blitt plukket opp og vurdert om det kunne ha potensial til å bli brukt til noe mer. Kanskje en pilspiss, eller en skraper for å forme tre og bein?

SKULE SPJELKAVIK

FLINTREDSKAPER FORTELLER HISTORIER

Disse redskapene dukker noen ganger opp blant flintavfallet. I Stavika fant vi flere slike redskaper, men ett av dem skilte seg ut: en flintkniv, eller et slags multifunksjonsredskap, med mange ulike egger. Det bar preg av å ha vært brukt og formet mye, og har sannsynligvis blitt laget et helt annet sted før det endte opp i Stavika. Overflaten på redskapet skilte seg ut fra de andre flintgjenstandene ved å være mer glinsende og «vokset». Et helt tydelig spor etter å ha blitt håndtert av mennesker – kanskje i forbindelse med slakt og håndtering av fettrike seler eller reinsdyr?

Redskapet hadde flere egger, og noen av dem var retusjerte – det vil si at de var gjort steilere og dermed ikke like skarpe. Fordelen var imidlertid at de tålte mer belastning uten å bli ødelagt. Andre egger var tynnere og dermed lettere å skjære med, men mer utsatt for skader hvis man for eksempel traff bein eller andre harde ting mens man jobbet. Dette ville ha resultert i det vi kaller bruksspor eller bruksretusj: små hakk og brudd langs eggen av redskapet. Retusjering kan også gjøres for å sløve og forme de delene av redskapet hvor man vil holde, eller der hvor man vil skjefte det i et skaft av tre eller bein. Å forstå hva de ulike sporene på et flintredskap betyr, er dermed en viktig jobb for steinalderarkeologer.

Nøyaktig *hva* disse redskapene har blitt brukt til, vet vi foreløpig ikke. Nye vitenskapelige analysemetoder kan imidlertid bidra til å gi svar på dette. Ved hjelp av mikroskop kan vi analysere slitasjespor på eggene, som kan fortelle oss noe om hvilke materialer knivene har blitt brukt til å bearbeide.

Forskere fra Norges arktiske universitet i Tromsø har nylig vært i stand til å

Kniven, eller flerbruksredskapet, i sin helhet. Langs sidene av redskapet ses flere små hakk (på fagspråket: retusj), som er et resultat av intensjonell forming og bruk. Flintens patina og de mange hakkene indikerer at dette er et redskap som har blitt mye brukt. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

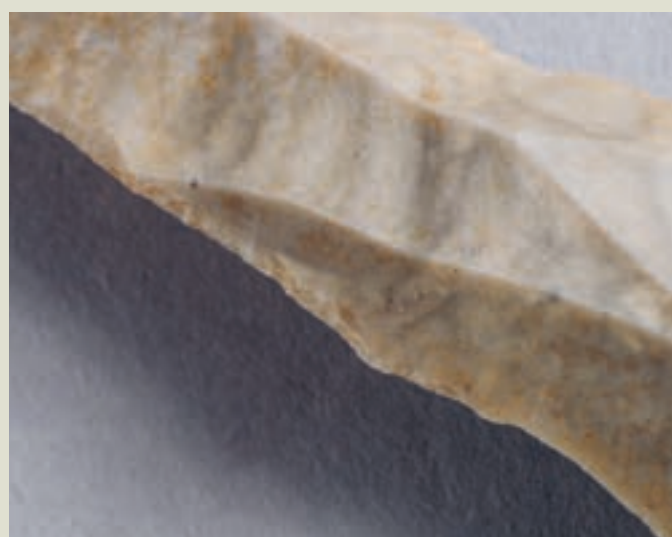
I den ene enden hadde kniven tydelige spor etter å ha blitt formet. Denne steile og avrundete eggen har sannsynligvis blitt brukt til skraping av tre eller bein. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

finne spor av hår, blod og annet organisk materiale på skiferkniver fra steinalderen. Dette spennende studiet viste at knivene hadde vært i kontakt med grønlandssel og muligens steinkobbe. Slitesporene antydte at de hadde blitt brukt til å flå og flense store marine pattedyr. Slike studier vil det sannsynligvis bli flere av i framtiden, og dette viser at det ligger et stort kunnskapspotensial i redskapene vi finner fra denne perioden.

Multifunksjonsredskapet fra Stavika har nok hatt et mer variert bruksområde – litt som en moderne «leatherman» – og har trolig blitt brukt i forbindelse med små og store gjøremål i hverdagen. Sløye fisk, forme treskaft eller kutte sener og skinn, for eksempel (se Spor 1987 (2) for en fin artikkel om eksperimentell bruk av flintkniv). Kanskje var den del av et standardisert redskapssett som ga folket som levde den gangen, en trygghet i hverdagen? «Vi vet at vi har med oss fangstredskaper, båter og gode redskaper. Vi skal nok klare oss gjennom det meste.»

Det vi vet en del mer om, er hvilket samfunn slike redskaper var en viktig del av. Små mobile grupper med jegere og sankere, som forflyttet seg langs kysten vår i små åpne båter. Innimellom dro de til fjells for å jakte rein, men stort sett levde de ute mot storhavet og alle de ressursene som fantes

der. Lignende multifunksjonsredskaper som det vi fant i Stavika, har blant annet blitt funnet i Romsdalsfjella, på Vega, i Oppdal og på Gossen.

Detaljfoto av en av eggene på redskapet. De mange små avskalingene viser at kniven har blitt brukt på et hardt materiale – sannsynligvis bein eller tre. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

JEGERE OG SANKERE PÅ FARTEN

Redskapssettet i denne delen av steinalderen måtte være tilpasset et liv på farten. Å produsere de redskapene man trengte, kunne gå svært hurtig for en som kunne håndverket. Likevel er det ikke alle situasjoner som tillater at man trekker fram en større flintblokk for å knakke fram det man måtte trenge av skarpe fliser og avslag. I skinnbåten, eller i en aktiv jaktsituasjon, ville man ha vært avhengig av å ha lett tilgang på en skjærende egg til diverse gjøremål. Å fylle skinnbåten med barberbladskarpe småfliser ville også vært svært risikabelt – av åpenbare grunner. Kniver ville dermed helt sikkert vært like viktige å ha som selve fangstredskapet: pilen.

Som arkeologer er det tydelig at vi må kombinere empiriske observasjoner med en god porsjon fantasi, for å sy sammen et mer helhetlig bilde av fortiden. Noen ting er ekstra gode å tenke med. Kniven fra Stavika er et eksempel på dette. Når noe som er så gammelt, faller naturlig i hånden og bruken er åpenbar, gir det en spesiell følelse av kontakt mellom mennesker på tvers av enorme tidsrom. Slitasjen og patinaen på gjenstanden vitner om at den er mye brukt, og at den har vært en viktig del av hverdagslige gjøremål for rundt ti tusen år

siden. Den har overhørt stemmer og lyder som ville vært helt fremmede for oss i dag, og kanskje bidratt til å slakte dyrearter som senere flyttet seg til dagens Arktis etter hvert som klimaet ble mildere. Det er en eggende tanke.

Lesetips

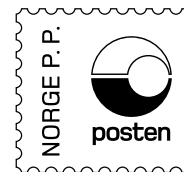
- Bjerck, H. 1987. Steinalderkniven. *Spor*, 2 (2). 38–40.
Callanan, M. 2007. *On the edge – a survey of Early Mesolithic Informal Tools from Central Norway* [Masteroppgave]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
Lentfer, C., Skandfer, M., Presslee, S., Hagan, R., Robson, H.K. og Damm, C. 2023. Cut Above the Rest: A Multi-Disciplinary Study of Two Slate Knives From Forager Contexts in Coastal Norway. *Oxford Journal of Archaeology*, 42 (2), s. 90–106.

Forfatter

Skule Olaus Spjelkavik er stipendiat i arkeologi ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

I begge endene hadde kniven spor etter intensiv bruk. Det kan noen ganger være vanskelig å skille mellom intensjonell forming av et redskap og slitasje etter bruk, men her kan vi i hvert fall se at de groveste hakkene er tydelige bruksskader. Enden kan opprinnelig ha hatt en konveks form, men blitt ødelagt under bruk, slik at den nå har to «horn» på hver side. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Avsender
Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
7013 Trondheim

VI

Viking

En utstilling på
NTNU Vitenskapsmuseet

Vitenskaps-
museet

Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

MU

Besøk oss på
ntnu.no/museum

 NTNU

Museumsforlaget

Museumsforlaget er et nisjeforlag som utgir bøker om kulturarv. Vi satser på historie, arkeologi og andre fag som forteller om fortid og nåtid for framtida. Våre utgivelser har høy faglig kvalitet og forlaget er godkjent som publiseringskanal for vitenskapelig publisering. Vi tar imot manus og bokideer for vurdering.

NR. 2 - 2024

Abonnement på SPOR

Et årsabonnement (2 nummer) koster 220 kr, fritt tilsendt.

Enkelthefter koster 110 kr.

Mer informasjon finner du på www.museumsforlaget.no

Museumsforlaget | Kjøpmannsgata 23, NO-7013 Trondheim

Telefon [47] 47 47 87 47 | post@museumsforlaget.no | www.museumsforlaget.no